

Sahhâf Ahmed Rüşdî'nin Şerh-i Dîvân-ı Urffî-i Şîrâzî Adlı Eseri

The Work of Şerh-i Dîvân-ı Urffî-i Şîrâzî of Sahhâf Ahmed Rüşdî

Seyit YAVUZ¹

Öz

Oldukça uzun bir geçmişe sahip olan Dîvân edebiyatı, sınırları belli kalıplarla çevrelenmiş, kendine has mazmunlar dünyasına sahip bir edebiyattır. Gerek manzum gerek mensur eserlerde bu tür mazmunlara rastlamak mümkündür. Bu çalışma çerçevesinde ele almaya çalıştığımız ve 17. yüzyılda Sahhâf Ahmed Rüşdî tarafından kaleme alınan Şerh-i Dîvân-ı Urffî-i Şîrâzî adlı eser de mensur bir şerh hüviyetindedir. Türk edebiyatında Urffî-i Şîrâzî'nin şiirleri üzerine birçok şârih tarafından şerhler yazılmıştır. Bu şerhlerden biri de Sahhâf Ahmed Rüşdî'nin şerhidir. Şerh kelimesi lugat anlamıyla bir şeyi açmak, kesmek/yarmak gibi anlamlar taşır. İstilahî olarak ise bir metni başkalarından daha iyi anladığı iddiasında bulunan kişilerin, o metinde bulunan bazı muğlak, müphem yada anlaşılması zor ifadeleri açması, deyim yerindeyse bu tür ifadelerin üstündeki örtüyü kaldırarak daha anlaşılır bir hâle getirmesidir.

Sahhâf Ahmed Rüşdî de bu yönde giderek Urffî'nin şiirlerini şerh etmiştir. Bu çalışmada öncelikle Sahhâf Ahmed Rüşdî ve Şerh-i Dîvân-ı Urffî-i Şîrâzî'nin müstensihî Kiblelizâde Mahmut hakkında biyografik bilgiler verilmiş, ardından Şerh-i Dîvân-ı Urffî-i Şîrâzî adlı eser ayrıntılı bir şekilde tanıtılmış, daha sonra şârihin şerh metodu ortaya konulmuştur. Çalışmanın sonuna mezkûr eserden alınan 2 kaside ve bazı gazel ve kıta şerhlerinin örnek metinleri konulmuş, Ek-1 ve Ek-2 bölümlerinde ise ayrıntılı bir şekilde ele alınan nüshanın bazı sayfaları ve Kiblelizâde Mahmut ile ilgili bazı arşiv belgeleri eklenmiştir.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, Sahhâf Ahmed Rüşdî, Urffî-i Şîrâzî, Şerh, Şerh edebiyatı

ABSTRACT

Classical literature, which has a deep past, accommodates many poetic and prosaic works that are written according to pre-identified patterns. The subject of this study, Şerh-i Dîvân-ı Urffî-i Şîrâzî, was written in the 17th century by Sahhâf Ahmed Rüşdî and is a prosaic work. There have been many commentators who wrote numerous exegeses about the poems of Urffî-i Şîrâzî. One of them is the exegesis of Sahhâf Ahmed Rüşdî. *Exegesis* means to open or to fissure according to the dictionary definition. However, terminologically, it means that those who have better understanding over the particular topic try to explain the ambiguous and hazy expressions, in other word, they explain it at great length. Sahhâf Ahmed Rüşdî also did the same while explaining the poems of Urffî. In this study, firstly, some biographical information is given about Sahhâf Ahmed

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Seyit Yavuz (Arş. Gör.),
 Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
 Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye
 E-posta: seyityavuz0@gmail.com
 ORCID: 0000-0002-5797-5963

Başvuru/Submitted: 18.05.2020

Revizyon Talebi/Revision Requested:
 13.08.2020

Son Revizyon/Last Revision Received:
 27.08.2020

Kabul/Accepted: 01.09.2020

Online Yayın/Published Online: 09.12.2020

Atf/Citation: Yavuz, Seyit. "Sahhâf Ahmed Rüşdî'nin Şerh-i Dîvân-ı Urffî-i Şîrâzî Adlı Eseri." *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology* 30, 2 (2020): 757-790.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.733848>

Rüşdî and Kiblelizâde Mahmut, a copyist of Şerh-i Dîvân-ı Urfi-i Şîrâzî, then Şerh-i Dîvân-ı Urfi-i Şîrâzî is introduced in detail, and finally the methodology of commentary is explained. Two odes, some gazelles and stanzas of Urfi are mentioned, and some pages from the aforementioned work and some information about Kiblelizâde Mahmut is given in attachment 1 and 2 at the end of the study.

Keywords: Classic Turkish literature, Sahhâf Ahmed Rüşdî, Urfi-i Şîrâzî, Exegesis, Exegesis literature

EXTENDED ABSTRACT

While it means to open, to fissure, and to find out according to the dictionary definition, an exegesis terminologically means to read between the lines, or to reveal hazy and ambiguous discourses. Exegesis, or explanation of texts – şerh-i mütûn – as it was called by the deceased Ali Nihad Tarlan, means elaboration of the text by those who claim they have a better understanding of the text in order to enlighten others. The primary resource of exegesis, which is the one of the most important fields of old Turkic literature, is definitely those works that are done to understand and interpret The Holy Quran. That is why it can be said that this field is directly related to exegeses in the early years of Islam.

There are many exegeses for different works in our literature. Sometimes a poem and sometimes books that are divided into volumes are expounded by various people. In particular, Mesnevi by Mevlana, Kaside-i Bürde by el-Busîrî, as well as certain poems of Yunus Emre have been expounded by many commentators. That being said, one of the most expounded works is Dîvân of Urfi-i Şîrâzî. There is a point here that needs to be mentioned specifically; the movement called Sebki-i Hindi in our literature in the 17th century did not only influence the poets such as Neşatî, Nailî, Nef'î, Şeyh Gâlip but also it affected commentators. Many exegeses have been written about both the full text of Dîvân of Urfi-i Sirazi and certain parts of it like his gazelles and odes. One of these exegeses is the exegesis of Sahhâf Ahmed Rusdi. The main source of this study, Şerh-i Dîvân-ı Urfi-i Şîrâzî, is registered to the Unique Works Library of Istanbul University with the registry number of TY-3501. This work consists of 226 pages and was copied by Kiblelizâde Mahmut in 1741, (1154 in Islamic calendar) and it was made known by M. Akif Gozitok for the first time. In this book, firstly the odes of Urfi and then his gazelles and stanzas are expounded. There is an index which shows the first two words of poems immediately after the first page of the book. It is easy to find the pages of the odes thanks to this index.

Sahhâf Ahmed Rusdi gave the original Persian couplets first and then gave the Turkish interpretation while commenting. He sometimes mentioned what Urfi might have meant by the couplets when he saw necessary. That is why we can say that this work is perhaps more an interpretation rather than an exegesis. This attitude of the commentator can be seen till the end of the book. He also benefited from others who expounded the works of Urfi, especially from Nesati. Others who Sahhâf Ahmed Rusdi benefited and mentioned in his book are Naziri and Nedimi. Moreover, Sahhâf Ahmed Rusdi saw other exegeses about Urfi and mentioned what

others said about certain words of Urîi in his book. He also does not mention grammatical explanations like many others did as long as he doesn't see a necessity. If there are various narratives about a word, he gives some information about how to understand those and some of their dictionary meanings in texts, and sometimes in apostilles. Some of the dictionaries he mentioned in the book are Ahterî, Şu'ûrî, Keşfu'l-Lugât, Şerh-i Lugat-ı Şehnâme and Şerefnâme.

In this study, some information is given about exegeses. Later, the writer of Şerh-i Dîvân-ı Urîi-i Şîrâzî, Sahnâf Ahmed Rusdi, and the copyist of this work, Kiblelizâde Mahmut are briefly mentioned. In the third part of the study, firstly the characteristics of the book are addressed and the registry of completion is shown to demonstrate the beginning and the end of the text and when it was copied. Afterward, the exegesis methodology of the commentator is depicted with examples picked from the text. Later on, the dictionaries that are mentioned in the text are listed. Lastly, gazelles, odes and stanzas chosen from the text and transcribed are presented. At the end of the study, pages from the copy of Kiblelizâde Mahmut and two documents about Kiblelizâde Mahmut in The Ottoman Archives of the Prime Ministry are attached in appx. 1 and appx 2.

To conclude, it is understood that the main reason of Ahmed Rusdi in the text is to translate the Persian text to Turkish. After translating to Turkish, the writer mentioned what Urîi might mean in his poems. There is no doubt that any study on Şerh-i Dîvân-ı Urîi-i Şîrâzî of Sahnâf Ahmed Rusdi will benefit both our literature and classic exegesis literature quite a lot.

1. Giriş

Eski Türk edebiyatının en önemli araştırma sahalarından biri hiç şüphesiz *metin şerhi*, Ali Nihad Tarlan'ın bu sahaya kazandırdığı tabirle *şerh-i mütûn*'dur. Şerh kelimesi Arapça *şeraha* üçlü kökünden gelmektedir. Bir şeyi “açmak”, “yarmak”, “sözün kapalı kısımlarını açık hâle getirmek” gibi anlamlara sahiptir. *Metin şerhi* ise terim olarak “bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifade ve nüktelerini açıklama ve yorumlama”¹, “bir metnin daha iyi anlaşılmasını diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması”² biçiminde tanımlanmaktadır. Şerh araştırmalarının kaynağını Kur’ân-ı Kerim’in daha iyi anlaşılması ve yorumlanması amacıyla ortaya konulan tefsir çalışmalarına kadar götürmek mümkündür. Gerek sözlük anlamından gerek terim anlamından yola çıkılacak olursa şerhin yegâne amacının üstü kapalı, müphem ya da muğlak kalmış bazı ifade ve kavramları çözümlmek, anlamaya çalışmak ve yorumlamak olduğu görülecektir.

Türk edebiyatında hem mensur eser hem manzum eserler üzerine yazılmış birçok şerh mevcuttur. Mevlana'nın muhtevî Mesnevî'sinden manzum sözlük şerhlerine, Hafız ve Urfi gibi önemli Fars şairlerinin kaleme aldıkları Dîvânların şerhinden Gül Kasidesi, Kaside-i Bürde, Yunus Emre veya Hacı Bayram Veli gibi mutasavvıfların muhtasar şiirlerine kadar birçok esere şerhler yazıldığı malumdur. Hatta kendi eserleri için şerh yazmış olan şairler dahi bulunmaktadır.³

Üzerine birçok şerh yazılan eserlerden biri de Fars şair Urfi-i Şîrâzî'nin *Dîvân*'ıdır. Urfi'nin gerek yalnızca kasidelerini veya gazellerini gerek *Dîvân*'ın tamamını şerh etmiş birçok şârih bulunmaktadır.⁴ Urfi'nin şiirlerine çok sayıda şerh yazılmasının temel sebebi Türk edebiyatında 17. yüzyılda etkisini gösteren ve Nef'î, Neşatî, Nâilî, Fehîm-i Kadîm ve Şeyh Galip gibi Dîvân şairlerini de büyük ölçüde etkileyen Sebki-Hindî adıyla bilinen edebî harekettir.⁵ Edebiyatımızda Sebki-Hindî'nin görmüş olduğu rağbet, Fars şairlerin eserlerinin de daha çok okunmasına ve şerh edilmesine katkı sağlamıştır. Bu minvalde bu makalenin konusu da Sahhâf Ahmed Rüşdî (d. 1637-38-ö. 1700) tarafından kaleme alınan ve Kiblelizâde Mahmut tarafından h. 1154/m. 1741 tarihinde istinsah edilen *Şerh-i Dîvân-ı Urfi-i Şîrâzî* adlı eserdir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 3501 numarada bulunan bu eser bilim dünyasına ilk olarak M.

1 Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük Türk Lügati*, (Maarif Matbaası, 1943), 3: 217-218.

2 Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (1994), 8: 1.

3 Ayrıntılı bilgi için bk. Ömür Ceylan, “*Mana Şairin Karnında(mı)dır?!*”, Böyle Buyurdu Süfi, (İstanbul: Kapı Yay., 2005), 111-120.

4 Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Ozan Yılmaz, *Urfi'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*, (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2004); Ozan Yılmaz, “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt 5, S. 9, (2007), 271-304; M. Âkif Gözitok, *Tellizade Vehbi ve Urfi-i Şirazi Dîvânı Şerhi*, (Erzurum: Mim Yay., 2020); Mustafa Yasin Başçetin, *Yanyalı Süleyman Efendi'nin Şerh-i Dîvân-ı Urfi Adlı Eseri*, (Doktora Tezi, Ankara, 2019)

5 Sebki-Hindî ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: İsrail Babacan, *Klasik Türk Şiirinin Son Baharı Sebki-Hindî (Hint Üslub)*, (Ankara: Akçağ Yay., 2010)

Âkif Gözitik tarafından tanıtılmıştır.⁶ Gözitik, Urî-i Şîrâzî şerhleri ile ilgili makalesini yazana kadar Sahhâf Ahmed Rüşdî'nin bilinen tek eseri *Dîvân*'ı idi. Gözitik bu makale çerçevesinde Sahhâf Ahmed Rüşdî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Urî-i Şîrazi* adlı eserinden bilim dünyasını haberdar etmiş ve bu eserin Kiblelizâde Mahmut tarafından istinsah edilmiş nüshasını kısaca tanıtmıştır. Gözitik bu nüshada Urî'nin yalnızca kasidelerinin şerh edildiğini belirtmiştir fakat mezkûr nüsha etraflıca incelendiğinde Urî'nin sadece kasidelerinin değil, gazellerinin ve kıtalarının da şerh edildiği tespit edilmiştir.⁷ Urî'nin kataloglara giren şerhleri *Şerh-i Dîvân-ı Urî* veya *Urî Dîvânı Şerhi* gibi isimlerle kaydedilmiş olmasına rağmen bazılarında sadece kasideler, bazılarında da birkaç kaside ve gazelin şerh edildiği görülmektedir.

2. Sahhâf Ahmed Rüşdî (1637-1700)

Tam adı Ebu'r-Reşid Ahmed Rüşdî olan şair 1637 yılında Mostar'da doğmuştur. Henüz 8 yaşında iken İstanbul'a gelmiş, Galata Sarayı'nda yetiştirilmiştir. Daha sonra bir süre Diyarbakır'da bulunmuş, ardından tekrar İstanbul'a gelerek Sultan Ahmed Han Medresesi'nde müderrislik yapan Mirza Mehmet ile dost olarak bir süre medresede kalmıştır. Mirza Mehmet sayesinde padişahın musahipleriyle tanışmış ve bir süre de bu musahiplerin dergâhlarında kalmıştır. 1673 yılında müderris olarak görev yapmaya başlamıştır. Bir süre bu görevde kaldıktan sonra 1685 tarihinde Kazdağı'nda bulunan Çan kazasına tayin edilmiş, burada kadılık yaptığı sırada 1700 tarihinde vefat etmiştir. Nereye defnedildiği konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır.⁸

Sahhâf Ahmed Rüşdî'nin bilinen eserleri *Dîvân* ve *Şerh-i Dîvân-ı Urî-i Şîrâzî* adlı eserlerdir. *Dîvân*'ı 2006 yılında Hatice Ekici tarafından "Sahhâf Rüşdî ve *Dîvân*'ının Tenkitli Metni" başlıklı yüksek lisans teziyle hazırlanmıştır. Orta büyüklükte bir *Dîvân* yazmış olan Rüşdî'nin tarih kıtalarıyla ön plana çıktığı söylenebilir.

3. Kiblelizâde Mahmut Efendi (?–1763)

17. yüzyıl Osmanlı Devleti'nin önemli ailelerinden olan *Kiblelizâde* soyuna mensup Mahmut Bey *dîvân-ı hümâyûn* hâcegânındandır. Babası Mehmet Bey de kendisi gibi hâcegândan idi. Oğlu Mîr Ahmed ise *Dîvân-ı Hümâyûn* kalemi kâtiplerindendir. Sicill-i Osmanî'de Kiblelizâde Mahmut Bey ile ilgili şu bilgiler aktarılmıştır: "Mehmet Bey'in oğludur. Kaleminden yetişip hâcegândan oldu. Şevval 1166'da kalyonlar kâtibi, Şevval 1171'de küçük ruznameci, Şevval 1173'te yine kalyonlar kâtibi ve Zilhicce 1179'da Tophane bina emini oldu. 1180'den sonra vefat etmiştir."⁹

6 M. Âkif Gözitik, "Türk Edebiyatında Urî-i Şîrâzî Şerhleri", *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (2017), 19: 85-86.

7 Beni Urî şerhlerine yönlendiren ve dikkatimi bu nüshaya çeken kıymetli Hocam M. Âkif Gözitik'a teşekkür ederim.

8 <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rusdi-Sahhâf-eburresid-ahmed-rusdi> (Son erişim tarihi: 24 Nisan)

9 Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, (İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., 1996), 3: 910-911.

Sicill-i Osmânî'de geçen "1180'den sonra vefat etmiştir" ibaresine şüpheyle yaklaşmak lazımdır. Zira Kiblelizâde ile ilgili yaptığımız araştırmalar onun 1180'den sonra değil daha evvel vefat ettiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Nuri Sağlam'ın Ali Emîrî Efendi ve Mehmet Fuat Köprülü arasındaki tartışmaları ele alan bir yazısında Ali Emîrî'nin Köprülü'ye yönelttiği bazı eleştiriler ele alınmış, Köprülü'nün Köprülüzâdeler ailesine değil de Kiblelizâdeler ailesine mensup olduğu iddia edilmiş ve Kiblelizâde Mahmut Bey'in Davut Paşa Cami-i Şerifi'ndeki mezar taşı kitabesi de buna delil olarak gösterilmiştir. Kiblelizâde Mahmut Bey'in mezar taşı kitabesi şöyledir: "*Merhum ve mağfurun-leh hâcegân-ı dîvân-ı hümâyûndan Kiblelizâde Mahmûd Beyefendi ruhu için el-fatıha, sene 1177.*"¹⁰ Mahmut Bey'in mezar taşı kitabesinde ne zaman vefat ettiği açık bir şekilde bellidir. Ayrıca Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nde bulunan ve Kiblelizâde'nin vefatından sonra kalan zeâmetin oğullarına tevcih edildiğini bildiren bazı arşiv belgeleri de mevcuttur. Bu belgelerin tarihî belgelerde yazılı olmasa da arşiv kayıtlarına Kiblelizâde'nin vefatından yaklaşık üç sene sonra olan h. 29/12/1180 şeklinde geçmiştir. Ayrıca söz konusu belgelerden birinde Kiblelizâde'nin zeâmet sahibi olduğu ve bu zeâmetin oğullarına tevcih edildiği, oğullarının yaklaşık olarak yaşları ve adları da öğrenilmektedir. Bir diğer belgede ise Karesi ve Biga sancakları adet-i ağnâm mukattasına sahip olan Defterdar Ali Bey'in bu mukattayı Kiblelizâde Mahmut'a ferağ eylediği bilgisi vardır. Bu belge I. Mahmut dönemine aittir ve padişah tuğrası da bulunmaktadır. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nden alınan bu belgeler makalenin sonuna ek olarak eklenecektir.

Dukaginâde Fasîh Ahmed Dede (ö. 1699) tarafından kaleme alınan *Terceme-i Münâzara-i Gül ü Mül* adlı eser 1748 yılında, Dilâver Ağazâde Ömer Vahid Efendi (ö. 1758) tarafından kaleme alınan *Zeyl-i Hadîkatü'l-Vüzerâ* adlı eser 1751 yılında, Karaçelebizâde Hüsameddin (ö. 1657) tarafından kaleme alınan *Fevâihü'n-Nübüvve fi Siyeri'l-Mustafaviyye* adlı eser ise 1752 yılında Kiblelizâde Mahmut tarafından istinsah edildiğini bildiğimiz diğer eserlerdir.

4. Şerh-i Dîvân-ı Urî-i Şîrâzî

4.1 Nüsha Tavsifi

Cilt: Çehâr-gûşe cilt, üstü ebrû-bez, kenarları deri.

Kâğıt: Nohudî renk, Avrupâî kâğıt, filigransız.

Yazı: Talik hat, siyah, XVIII. yüzyıl mürekkebi. Satır sayısı 27 olmakla birlikte yalnızca birkaç varakta 24-25 olarak değişmektedir.

Eser üzerine kütüphane kataloğu için yazılan kurşun kalem rakamları iki yerde tekrar etmektedir. Bu husus da göz önüne alındığında eserin 226 varak olduğu tespit edilmiştir. Derkenarlara kaydedilen bazı notlar asıl kalemden daha ince bir kalemle yazılmıştır. Eserde bazı özel isimler, Arapça ifadeler ve müstensih tarafından yapılan *sahh* kayıtları kırmızı

10 Nuri Sağlam, "Ali Emîrî Efendi İle Fuad Köprülü Arasındaki Münakaşalar-II", *İlmi Araştırmalar* (2001), 11: 95.

mürekkeple yazılmıştır.¹¹ Cildin hemen arkasında müstensih tarafından, kaside başlıklarının ilk 2 kelimesini içeren ve kasidelerin nüshada hangi varaklarda olduklarını belirten bir fihrist oluşturulmuştur. Zahriyye kısmında *Şerh-i Dīvān-ı 'Urfî-i Şîrâzî rahmetullahi 'aleyh* ifadesi ve hemen altında sol tarafta *Min kütübî'l-fakîr ilâ 'alâ'î rabbihi'l-Mecîd es-Seyyid Muştâfâ Reşîd maḥdüm-ı vezîrû'l-a'zam Seyyid Meḥmed Emîn 'Âlî Paşa edāmallāhu ikbālehu fî 17 Safer sene 287* ifadesi bulunmaktadır.

Başı: [1b] Der Tevhîd-i Bārî 'Azze İsmuhu

(1) Ey metâ'-ı derd der bāzār-ı cān endāḥte'î

Gevher-i her sūd der ceyb-i ziyān endāḥte'î

(2) Neşr ma'nā-yı beyt böyledür ki ey Cenāb-ı Haḫ sen derd metâ'ımı cān bāzārına bırakmışsın

(3) her fâ'ide cevherini ziyān ceybine bırakmışsın ya'nî senüñ metâ'-ı derd-i 'aşkuñ cān ile

(4) alınur ve 'aşık mādām ki rāh-ı 'aşkda maḫv-ı vücūd itmeyüp şüretâ (5) ifnā-yı cān u ten ziyānını itmeyince ma'nen maḫz-ı sūd olan gevher-i 'aşkı taḫmîl idemez dimekdür.

Sonu: (20) 'Ahd-i ḫadîm rā be-ezel dest mîdehed

K'ez şevḫ-ı vaşl-ı 'aşr-ı tu kerdest iḫtilām

(21) Bu beytde ma'nā-yı şaḫîḫ budur ki 'ahd-i ḫadîme ezelde el virür senüñ 'aşruñ (22) vaşlı şevḫından iḫtilām ola ya'nî devr-i vaḫtle ḫāşılı senüñ 'ahdüñde (23) ve zamānuñda birbirine zevḫ u şevḫ vardur ki 'ahd-i ḫadîme el virür ya'nî bunı (24) 'ahd-i ḫadîm itse olur ve'l-ḫāşıl senüñ 'aşruñ vaşlı şevḫıyla (25) ya'nî senüñ 'aşruña yetişmek şevḫıyla iḫtilām ola bundan maḫşūd [226a] anuñ 'aşruña yetişmek mülāḫazası şevḫıyla telezzüzdür...

Temmet Kaydı: Temme bi'avnihi sübhānehu ve te'ālā 'alā yedi'l-'abdi'l-fakîr Maḫmūd Ḳiblelizāde fî şehri Muḫarremü'l-ḫarām sene erba' ve ḫamsîn ve mi'e ve elf.

Sahhâf Ahmed Rüşdî'nin 226 varaklık bu şerhinde şerh edilen kasidelerin başlıkları ve fihriste göre verilen varak numaraları şu şekildedir:

- 1 Der tevhîd-i Bārî 'Azze İsmuhu (1b)
- 2 Der na't-ı Nebî 'aleyhi's-selām (3a)
- 3 Der i'tirāf-ı cerāyim ü 'işyān bā-na't-ı iftiḫār-ı dü cihān (6b)
- 4 Der na't-ı sebeb-i āferîniş-i 'ālem şallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellem (9a)
- 5 Der beyān-ı keyfiyyet-i muḫabbet-i İllāhî bā-sitāyiş-i ḫazret-i risālet-penāḫ (10b)
- 6 Beyān-ı midḫat-i zāt-ı 'Alî veliyyullāh (12b)
- 7 Ḳaşîde der beyān-ı mu'āmele-i şāhid-i rūḫ bā-nefs-i şāf-ender sitāyiş-i maşdar-ı elḫāf-ı aleyhi's-selām (14b)
- 8 Ān der tevbe vü nedāmet güyed (17a)
- 9 Der tavşif-ı irtifā'-ı şān bāb-ı medîne-i 'ilm-i İllāhî (19b)
- 10 Faḫriyye der beyān-ı şeref-i zāt-ı melekiyyü's-şifāt-ı şāh-ı velāyet (22b)

11 *Sahh kaydı*, istinsah edilen herhangi bir eserde müstensihin unuttuğu bazı satır ya da ifadelerin kontrol esnasında fark edilerek derkenara kaydedilmesidir.

- 11 Mev'îze (25b)
- 12 Der menkabet-i hazret-i 'Alî kerremallâhu vechehu (28b)
- 13 Faḥriyye (30b)
- 14 Der beyân-ı fâ'ide-i istiğnâ-yı ehl-i himmet (33b)
- 15 'İydiye der sitâyiş-i Selîm Şâh (35b)
- 16 Beyân-ı rumûz-ı mütü kıble en temütü bâ-vaşf-ı Hân-Hânân (39b)
- 17 Der beyân-ı Mîr Ebu'l-Feth (46b)
- 18 Der medh-i Mîr Ebu'l-feth bâ-tehniyet-i 'ıyd (50a)
- 19 Der vaşf-ı Hân-Hânân (53a)
- 20 Ders vaşf-ı Mîr Ebu'l-feth (57b)
- 21 Kaşîde-i Nevruzîyye der sitâyiş-i mîr Ebu'l-feth (61b)
- 22 Der sitâyiş-i Hân-Hânân (69b)
- 23 Der sitâyiş-i Mîr Ebu'l-feth (72b)
- 24 Der ta'rîf-i Keşmîr (76a)
- 25 Der sitâyiş-i Mîr Ebu'l-feth (80a)
- 26 Mîr Ebu'l-fethûn birâderi Abdü'r-raḥîm Hân'a Mîr Ebu'l-fethûn teklifi ile inşâd idüp irsâl eylediği kaşîdedür (85b)
- 27 Der vaşf-ı ḥakîm Ebu'l-feth (93b)
- 28 Kaşîde-i tercümetü'ş-şevk der menkabet-i şâh-ı velâyet Hazret-i 'Alî kerremallâhu vechehu (95a)
- 29 Der menkabet-i Hazret-i 'Alî kerremallâhu vechehu (108b)
- 30 Der na't-i Resûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muḥterem şallallâhu te'âlâ aleyhi vesellem (111b)
- 31 Der sitâyiş-i Ekber Şâh (120a)
- 32 Kaşîde-i diğeri (125b)
- 33 Kaşîde-i diğeri (128b)
- 34 Kaşîde-i diğeri (129a)
- 35 Kaşîde-i diğeri Der sitâyiş-i Ekber Şâh (131b)
- 36 Der menkabet-i Hazret-i 'Alî (134a)
- 37 Der menkabet-i Hazret-i 'Alî kerremallâhu vechehu (137a)
- 38 Kaşîde-i beççe-i diğeri (141a)
- 39 Der sitâyiş-i Şâhzâde Selîm (143a)
- 40 Kaşîde der sitâyiş-i Hân-Hânân (145b)
- 41 Kaşîde-i diğeri der sitâyiş-i Hân-Hânân (151b)
- 42 Kaşîde-i Nevruzîyye der sitâyiş-i Mîr Ebu'l-feth (154a)
- 43 Terkîb-i Bend (156b)
- 44 Bu kaşîde Mîr Ebu'l-Feth ḥaḳkındadır (165a)
- 45 Der na't-i Resûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muḥterem şallallâhu te'âlâ aleyhi ve sellem (171a)
- 46 Kaşîde-i diğeri (179a)
- 47 Kaşîde-i diğeri (181a)
- 48 Kaşîde-i diğeri (183a)
- 49 Luğaz-ı şem' der sitâyiş-i Şâh-ı Ekber (185a)
- 50 Kaşîde-i diğeri der sitâyiş (188a)
- 51 Kaşîde-i diğeri (190b)
- 52 Gâzeliyyât (192a)¹²
- 53 Muḳattâ'ât (213a)

12 Müstensih tarafından verilen fihristte Gazeliyyât ve Mukattaât bölümlerinin başlıkları ve varak numaraları yer almamaktadır.

4.2. Şârihin Şerh Metodu

Yukarıda da değinildiği gibi şerhin amacı üstü kapalı, müphem kalmış bir ifade ya da kelimeyi anlamaya çalışmak, yorumlamak ve şairin kastettiği asıl anlama ulaşmaktır. Şârihlerin bu konuda izledikleri genel metot eldeki metni cüzden küle/parçadan bütüne doğru gramatikal olarak açıklamaya çalışmak ve sonunda murad edilen manayı ortaya koymaktır. Sahhâf Ahmed Rüşdî şiiirleri beyit beyit şerh etmiştir. Ele aldığı her beyitten sonra *ma 'nā-yı beyt budur ki...*, *ma 'nā-yı kıt'a böyledür ki...*, *ma 'nā-yı rācih budur ki...*, *maḥşül-i beyt demek olur ki...*, *bu beytten fehm olunur ki...*, *ma 'nā-yı dürüst böyledür ki...*, *ma 'nā-yı şahîh budur ki...*, *'Urfîniñ bu beyt-i müşkilinde ma 'nā-yı şahîh böyledür ki...*, *bu beyt hakkında ba 'z-ı fużalā-yı A 'cāmdan mesmū' olan oldur ki...*, *ma 'nā-yı beyt-i müşkil demek olur ki...* ifadeleriyle o beyti şerh etmeye başlar.

Şerhte ilk dikkat çeken tavır, Urfî'nin beyitleri Türkçe tercüme yoluna gitmesidir. Yani Urfî'nin ilk amacı beyitleri Farsçadan Türkçeye tercüme etmektir. Bunu yaparken kullandığı devrik cümle yapıları da oldukça dikkat çekicidir. Beyitte geçen kelimelerin nasıl okunması gerektiğiyle ilgili açıklamalara çok sık olmamakla birlikte değinilmiş, bu kelimelerin Türkçedeki karşılıkları da şârih tarafından verilmiştir. Hatta bazı kelimelerin nasıl okunması gerektiği derkenarlara not edilmiş, hangi sözlükten yararlanılmışsa o sözlüğün adı kısaca *Aḥterî*, *Şerefnâme* örneklerinde olduğu gibi o kelimenin altına yazılmıştır.

Şârihin şerhteki asıl amacı beyitleri tercüme etmek ve şairin hangi kelimelerle hangi manaları murād ettiğini ortaya koymaktır. Aşağıdaki örnekler şârihin bu tür açıklamalarını kanıtlar niteliktedir:

Ma 'nā-yı beyt böyledür ki muḥabbet [ü] 'aşk çemenlerinde her kadem Kerbelâ gibi 'işve nesîm ü rûzgârından ergüvân-reng olan ferşî bırakmışsın *nesîm-i 'işveden murād tecelliyyâtdur ferş-i ergüvândan murād meydân-ı 'aşkda nişâr olan hûn-ı 'aşıkândur.* (Vr. 1b)

Ma 'nā-yı beyt böyledür ki ziyâde senüñ gevherüñ şerefinden taqdîr-i münşî ol ki kevn-i 'adem iklimini gecdüñ ya 'nî dâr-ı vücûda teşrîf eyledüñ zâhiren *münşî-i taqdîrden murād Cenâb-ı Haqq celle şānuhudur.* (Vr. 4b)

Ma 'nā-yı beyt böyledür ki Cennet bāğından aña in 'ām u iḥsân virme ve itme ve çarışdırma anuñ maṭlabıyla çarın aşḥâbın maṭlabını ki *aşḥâb-ı şikemden murād bâğ-ı na 'îm isteyüp anuñla kanâ 'at idenlerdür.* (Vr. 5b)

Bunlar çoğu zaman metnin içerisinde belirtilmişse de bazen derkenarlara kısaca not edildiği de görülmektedir. Örneğin “*Gül ve reyhândan murād kendidür, hevâdan murād âbâsıdur, dürrden murād kendüleri ve deryâdan murād âbâdur, yemmden murād babalarıdur, mümkindür ki bunda murād havâşş ola*” ifadeleri derkenarlara kısaca not edilen bazı açıklamalardandır.

Şârihin üzerinde durulması gereken bir başka tutumu, diğer Urfî Şerhi nüshalarından da haberdar olması ve bir ibareyle ilgili farklı rivayetleri de şerhinde belirtmesidir. Meselâ *ba 'z-ı nüshada bâ ile be-âstîn vâki 'dür...*, *ba 'z-ı nüshada zi âstîn yerine be-âstîn vâki 'dür...*, *ba 'z nüshada zi bād yerine ziyân vâki 'dür...*, *bu beytde ba 'z-ı nüshada âteş lafzı yâ ile ve ba 'z-ı*

nüşhada yâsız izâfetledür lâkin yâ ile olmak ma'kul görünür... ifadeleri şârihin diğer nüshalardan da haberdar olduğunu göstermektedir.

Şârihin izlediği bir yol da bazı beyitlerde diğer Urî şârihlerinin şerhlerinden alıntı yapmasıdır. Bunlar da bazen metnin içinde bazen derkenarlarda görülmektedir. Metnin içinde özellikle Neşâtî Efendi'nin ismi birçok kez zikredilmektedir. Neşâtî'nin Urî'nin bazı kasideleri üzerine yaptığı şerh malumdur.¹³ Şerhte ismi geçen bir diğer şârih ise Nazîrî'dir. Nazîrî'nin de Urî şerhi yazdığı bilinmektedir.¹⁴ Neşâtî ve Nazîrî dışında ismi geçen bir diğer kişi ise Nedîmî'dir. M. Âkif Gözitok'un Urî şerhleri üzerine kaleme aldığı makalede bu isim geçmemektedir. Buradan anladığımız kadarıyla Nedîmî isimli biri de Urî şiirleri üzerine bir şerh kaleme almıştır. Ahmed Rüşdî söz sanatlarının üzerinde çok durmamakla birlikte şiirin ve yaptığı şerhin bağlamına uygun olarak bazı yerlerde kullanılan sanatları da izah etmiştir:

“Ma'nâ-yı mîsrâ'ı dimek olur ki anı rûzgâra teşbîh idüp anuñla medh itme belki aña âftâb diyüp böyle di zîrâ bunda devrânîñ medh itdüğü rûzgâr degildür ancak *memdûhı rûzgâra teşbîh itmişdür* aña binâ'en maḥşûl-i ma'nâ böyle olur” (vr. 72a)

“Bu beyt *tecâhül-i 'ârif* kabîlinden olur zîrâ ibtidâ bilmem diyüp sonra kendüyi bu vechle medh itdi” (vr. 169a)”

“Bu *istîfhâmdur* ya'nî bu gûş anı istimâ' eylemege lâyıq mıdır dimekdir...” (vr. 222b)

Bir diğer husus ise şârih emin olmadığı bazı açıklamaların sonuna *teemmül* veya *mülâhaza oluna* gibi ibareler koyarak daha sonra tekrar dönüp üzerinde düşünmeyi yada okuyanların daha dikkatli anlamalarını amaçlamıştır. Sahhâf Ahmed Rüşdî gazel ve kıtaların şerhinde kasidelerde izlediği yolu izlememiştir. Gazeliyyât bölümünde yer alan şerh metinleri hurûf-ı hecâ düzeniyle sıralanmış olmasına rağmen bir gazelin bazen 2, bazen 3 beytinin şerh edildiği görülmektedir. Kasidelerde bir kasideye âit bütün beyitler şerh edilirken, gazel ve kıtalarda bu tutumun dışına çıkmıştır.

4.3. Şârihin Yararlandığı Kaynaklar

Bir şârihin şerh ettiği eserde geçen bir kelime veya ibareyle ilgili takıldığı yerlerde, örneğin kelimenin nasıl okunması gerektiği veya o kelimenin genel anlamları dışında hangi anlamlarda kullanıldığı gibi bazı bilgileri farklı lugatlerden araştırması şerhle ilgili önemli yollardan biridir.¹⁵ Bu durum kaleme alınan şerhin ne kadar sıhhatli ve geniş bir ölçüde yapıldığını göstermesi bakımından son derece önemlidir. Sahhâf Ahmed Rüşdî de bu duruma uygun olarak *Şerh-i*

13 Ayrıntılı bilgi için bk.: Turgut Karabey-Mehmet Atalay, *Neşati: Şerh-i Baz-ı Kasaid-i Urî*, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyatı Fakültesi Yay., 1999.)

14 Nazîrî ile ilgili bilgi için bk.: Yılmaz, *Urî'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*, (Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2004), 194.

15 Şârihlerin kullandıkları şerh kaynaklarıyla ilgili bazı çalışmalar için bk.: Abdülkadir Dağlar, “Vassâf Tarihi Şerhinden Hareketle Şerh Kaynakları Meselesi”, *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish and Turkic Volume 2/4 Fall* (2007); Ozan Yılmaz, “Şârihin Kütüphanesinden: Bosnalı Ahmed Südü'nin Gülistân Şerhinde Kullandığı Kaynaklar”, *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, S. 1, (2018)

Dîvân-ı Urfî-i Şîrâzî adlı eserinde birçok eserden faydalanmıştır. Faydalandığı eserlerin isimlerini bazı kelimelerle ilgili derkenarlara düştüğü notların altında kısaca belirtmiştir.

Şârihin faydalandığı eserlerin çoğu sözlüktür. Bunun dışında da tarihle ilgili bazı eserler vardır. Şerhte zikredilen kaynak isimleri şöyledir:

1. Târih-i Celâfî
2. Târih-i Kadîme-i Fûrs
3. Şerefnâme
4. Ahterî
5. Şu'ûrî
6. Sihâh-ı Cevherî
7. Lugat-ı Deşîşe
8. Düstûr-ı Riyâzî/Düstûr-ı Amel
9. Keşfü'l-Lugât
10. Kâmûs
11. Şerh-i Lugat-ı Şehnâme¹⁶

Bu eserler dışında şârihin bazı Urfî şerhlerinden faydalandığını, özellikle Neşâtî'nin isminin birçok yerde geçtiğini belirtmiştik. Bunun dışında İsmetî, Enverî, Azmîzâde, Sürûfî ve Kürkcibaşızâde isimlerinin de bazı yerlerde zikredildiği görülmektedir.¹⁷

4.4. Bazı Metin Örnekleri

Çalışmanın bu bölümünde Sahhâf Ahmed Rüşdî'nin kaleme aldığı şerhten 2 kaside ile bazı gazel ve kıtaların şerh metinlerini örnek olması hasebiyle paylaşacağız:

[1b] Der Tevhîd-i Bârî 'Azze İsmuhu

Yâ Mu'in

(fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)

(1) Ey¹⁸ metâ'-ı derd der bâzâr-ı cân endâhte'î

Gevher-i her sūd der ceyb-i ziyân¹⁹ endâhte'î

(2) Neşr ma'nâ-yı beyt böyledür ki ey Cenâb-ı Hâk sen derd metâ'ını cân bâzârına bırakmışsın. (3) Her fâ'ide cevherini ziyân ceybine bırakmışsın. Ya'nî senüñ metâ'-ı derd-i 'aşkuñ cân ile (4) alınur ve 'aşık mādām ki rāh-ı 'aşkda maḥv-ı vücūd itmeyüp şüretâ (5) ifnâ-yı cân u ten ziyânını itmeyince ma'nen maḥz-ı sūd olan gevher-i 'aşkı taḥmîl idemez dimekdür.

16 Eser isimleri şerhte geçtiği şekilleriyle yazılmıştır. Şârih eserlerin tam isimlerini kullanmak yerine herkesçe bilinen ve âlem olan şekillerini kaydetmiştir.

17 Adı geçen şârihler ve şerhleriyle alakalı bilgi için bk.: M. Âkif Gözitok, "Türk Edebiyatında Urfî-i Şîrâzî Şerhleri", *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (2017), 19: 85-86.

18 Derkenar: Ey karînesiyle taqdîri hemze ile endâhte'î dimekdür.

19 Derkenar: Ya'nî terkîb-i ceyb didükleri murâddur.

(6) Der çemenhâ-yı muhabbet²⁰ her kadem hûn Kerbelâ²¹
Ez nesîm-i 'işve ferş-i erguvân endâhte'î

(7) Ma'nâ-yı beyt böyledür ki muhabbet [ü] 'aşk çemenlerinde her kadem Kerbelâ gibi 'işve nesîm ü rüzgârından (8) erguvân-reng olan ferşi bırakmışsın. Nesîm-i 'işveden murâd tecelliyâtdur. Ferş-i erguvândan (9) murâd meydân-ı 'aşkda nişâr olan hûn-ı 'âşıkândur. Beyt:
Nûr-ı hayret der şeb-i (10) endîşe-i evşâf-ı tu
Bes hümâyûn murğ-ı 'aql ez âşiyân endâhte'î

Ma'nâ-yı (11) beyt böyledür ki hayret nûrî senüñ evşâfuñ endîşesi şebinde çok mübârek (12) 'aql murğunu bırakmış. Ya'nî senüñ evşâfuñ endîşesinde 'aqla hayret gelüp (13) kemâhî idrâk eylemedüğinden gice âteş ile ürküp düşen murğa dutup (14) izhâr-ı 'aciz eylemişdür dimek olur.

Ez kemân nâ-cestede der çeşm-i taḥayyür kerde cā
(15) Ma'rifet ger tîr-i hükmi ber nişân endâhte'î

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki kemândan şıçramadan (16) çeşm-i taḥayyürde yer eylemişdür. Ma'rifet egerçi bir tîr hükmini nişâna atmışdur ya'nî şöyledür ki (17) rîv-i hükme eylemek murâd eylediği gibi yine fi'l-hâl kendüye hayret alup maḥalline tîr-i hükmi (18) işâbet eylediğini fehm eyleyüp rücû' eylemişdür dimekdür.

Ey be-tab'-ı bâğ-ı kevn (19) ez behr-i burhân-ı hudûş
Æarḥ-ı reng-âmîzi-i faşl-ı hazân endâhte'î

Ma'nâ-yı beyt (20) böyledür ki ey Bârî Te'âlâ kevn bâğınıñ tab'ına hudûş burhân ve hücçetinden (21) ötüri hazân faşlınıñ reng-âmîziniñ tarḥını bırakmışsın dimekdür.

(22) Sür'at-i endîşe râ efkende der dâmân-ı tîr²²
'Âdet-i ḥamyâze der ceyb-i (23) kemân endâhte'î²³

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki endîşenüñ sür'atini tîrünü dâmânına (24) bırakmışsın ve ḥamyâzeniñ 'âdetini kemânuñ girîbânına bırakmışsın. Dâmân-ı tîrden²⁴ (25) murâd sūfâr cānibidür ve ḥamyâzededen murâd çekildükde kemânuñ açılıp şekli-i ḥamyâze (26) olmasıdır. Nefsü'l-emrde kemân ceybine müşâbih olmağla böyle didi. Ya'nî yazup [2a] (1) sen her şey'i maḥallinde liyâkat ve isti'dād ne gün ḥalk itmişsin ki tîr (2) sür'ate lâyıḳ olmağla endîşe gibi serî' ḥalk itmişsin ve kemân şekli-i ḥam-yâzede (3) olmağla lâyıḳ olmağla öyle ḥalk itmişsin

20 Derkenar: Murâd 'aşkda olan zühürât ve tecelliyâtdur.

21 Derkenar: Murâd hûn-ı 'âşıkândur.

22 Derkenar: Ya'nî kemâ hüve ḥaḳḳuhu vaşfında endîşeye sür'at düşmez belki sür'at dâmân-ı tîre müşâbihdür.

23 Derkenar: Ya'nî köhne ve ḥaḳîkat üzere vaşfından ağız açmak olmaz belki ağız açmak kemâna müşâbihdür.

24 Derkenar: Ḥam-yâze esnemek ki bunda ağız açmak murâddur.

dimekdür. Murād fā' il-i muhtār olduğunu (4) beyândur. Cümleye rāciḥ olan ma'nā budur. Bu beytde ma'nā-yı şahih budur ki endiše (5) sür'atini dāmān-ı tîre bırakmışsın ve ḥam-yāze 'ādetini kemāna bırakmışsın ya'nî (6) anı müstakîm ve bunu kec yaratmışsın. Hāşılı bir fā' il-i muhtārsın ki murād eyledüğüñ (7) öyle ve murād eyledüğüñ böyle ḥalk idersin dimekdür. Bu ma'nāya göre ḥıṭāb olup (8) hüner ile efkende'î ve endāhte'î taḳdîrinde olur ḥıṭāb ile olmasa da olur (9) bırakmışdur demek olur.

Sāyeperved-i ğamet der āftāb-ı rüste-ḥîz²⁵

(10) Ferş-i istebrāk be-zîr-i sāyebān endāhte'î

Ma'nā-yı beyt böyledür ki senüñ ğamuñ (11) sāyepervedleri kıyāmet günü āftābında istebrāk ferşini sāyebān altına (12) bırakmışdur.

Murğ-ı ṭab'-ender hevā-yı ma'şiyet negşüde bāl

'Afv-ı tu şahih-i rahmet rā (13) berān endāhte'î

Ma'lüm ola ki bu beytde müsāmaḥa vardur zîrā şahih-i rahmet (14) murğ-ı ma'şiyete birağılmak münāsibdür murğ-ı ṭab'a degül te'emmel.

Her kücā te'sîr-i ğam rā dāde'î izn-i 'umüm

(15) Şādi-i rahatfeşān rā nā-tüvān endāhte'î

Ma'nā-yı beyt böyledür ki her ḳanda ki ğam te'sîrine (16) 'umüm üzre izn virmişsin. Rahat-feşān olan şādiyi nā-tüvān ve bî-te'sîr (17) olduğı hālide bırakmışsın.

Ey mezellet rā revācî dāde der bāzār-ı 'aşḳ

(18) 'İzzet ü şān rā zi-evc-i 'izz ü şān endāhte'î

Ma'nā-yı beyt böyledür ki ey şol Hudā (19) bāzār-ı 'aşḳda mezellete revāc virmişsin ve 'izzet ü şānı 'izz ü şān evcinden (20) bırakmışsın. Evc yüksek yer ma'nāsınadır.

Z'în hacālet çün birün āyem ki dil (21) der mevc-i ḥün

Nev 'arūsān-ı ğamet rā mūkeşān endāhte'î

Ma'nā-yı beyt böyledür ki (22) bu ḥicāb ve hacāletden nice ṭaşra geleyim ki gönül ḥün mevcine senüñ 'arūs gibi olan (23) ğamlarını şahiblerinden alup bırakmışdur. Ya'nî benim gönülümde cife-i dünyā fikri var iken senüñ (24) pāk ve pākîze ğamuñ 'arūsuları gelmege şahiblerinden çeküp zor ile getürdüm (25) aña binā'en böyle didi ki zümre-i zenān şahiblerinden ğāyet ḥazz itmezler.

(26) Ṭu'me-yi 'aşḳ-ı tu rā ez mağz-ı cān āverdeem

Ān ḥümā tā sāye ber in üstüḥvān endāhte'î

25 Derkenar: Rüste-ḥîz zamm-ı rā ve sükün-ı sîn ile kıyāmet.

(27) Ma'nâ-yı beyt böyledür ki senüñ 'aşkuñ tu' mesine cân mağzından getürmişim. Bu hüma ya'nî 'aşkuñ [2b] (1) hüması tâ kim gönüle seni bu üstüh'ân üzre bırakmışdur. Üstüh'ândan murâd zâhir kendidür (2) lâkin üstüh'ân ile tabîr yâ nefsinde üstüh'ân haķîr olduğundan ötüridür yâhud²⁶ derd ü ğam-ı (3) 'aşk kendüyi üstüh'ân gibi itdüğünü iş'âr içündür.

Æu' me'î k'ez h'ân-ı 'aşk efkende'î (4) der kâm-ı dil

Rîze-i ân râ caħîm ender dehân endâhte'î

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki bir (5) tu' meyi ki 'aşk-h'ânından kâm-ı dile gez itmişsin. Anuñ ħurdesini caħîm kendi dehânına (6) bırakmışdur yâhud ud anuñ rîzesini caħîmüñ dehânına bırakmışsın ki yâ-yı ħitâb (7) muķadder ola.

Şer' güyed men'-i leb kun 'aşk güyed na'ra zen

K'ey tu hem der râh-ı (8) 'aşk-ı ħod 'inân endâhte'î

Bunda nüşha ki ey tu hem olursa sen daħı râh-ı 'aşkdasın (9) ve muķtezâ-yı 'aşkı istersin dimek olur.

Devlet-i vuşlat ki der yâbed ki bā-ân (10) maħremî²⁷

Cevher-i evvel 'alem der âsitân endâhte'î

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki senüñ vaşluñ (11) devletini kim bulur ki ol maħremlik ile ya'nî bu ķadar maħrem iken cevher-i evvel ya'nî Cibrîl-i (12) emîn yâhud 'aķl-ı küll ki 'aķl-ı evveldür sancağını âsitâna bırakmışdur. Âsitâna sancaķ bırakmaķ (13) izhâr-ı 'acdden kinâyetdür ve bunda cevher-i evvelden murâd Cibrîl-i emîn i' tibâr (14) olunmaķ maħalle mülâyim ve münâsibdür.

Ĥayret-i ħüsn-i tu râ nâzem ki der bezm-i vişâl

Câm-ı (15) âb-ı zindeĝi ez dest-i cân endâhte'î

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki senüñ ħüsnünüñ (16) ĥayretine ben ķurbân olayım ki vişâl bezminde zindelik âbınuñ câmını cân destinden (17) bırakmışdur. Ya'nî senüñ ħüsnünüñ ĥayretinde şol ķadar ĥalet var ki 'aşıķ (18) ĥayâtdan el yur ve helâk olur.

Der şenâyet çün guşâyem leb ki berķ-i nâ-kesî

(19) Mantıķem râ âteş ender ĥânümân endâhte'î

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki senüñ medħ ü şenânda (20) nice lebümi guşâd idem ki nâ-keslik berķi mantıķımuñ ĥânümânına âteş bırakmışdur. Ya'nî (21) ben ne nâ-kesim ki senüñ medħinde nutķ itmege bende ķudret ola dimekdür.

Vaşf-ı (22) şun'et k'ez leb-i her zerre mîrîzed birün

Nutķ râ der ma'rız-ı 'ıķdu'l-lisân endâhte'î

26 Derkenara kırmızı mürekkeple işaret çıkarılarak "güya" yazılmıştır.

27 Derkenar: Ya'nî daħı ilerü varamamışdur.

(23) Ma'nā-yı beyt böyledür ki senüñ şun'ıñ vaşfı her bir zerrenüñ lebinden dökilür. (24) Böyle iken yine nuṭkı 'ıḳdu'l-lisān mevzū'una bırakmışdır. Ya'nī ber-muktezā-yı *ve in min* (25) şey'in illā yusebbihu biḥamdih²⁸ iken nuṭkı 'ıḳdu'l-lisān ma'rızına bırakmışdır dimekdür.

Men ki (26) bāšem²⁹ 'aḳl-ı küll rā nāvek-endāz-ı edeb

Murğ-ı evşāf-ı tu ez evc-i beyān endāhte'î

Ma'nā-yı (27) beyt böyledür ki ben kim olam. Ya'nī kimim ki seni medḥ ü vaşf idem. 'Aḳl-ı küll için olan [3a] (1) senüñ evşāfuñ murğını nāvek-endāz olan edeb beyān evcinden bırakmışdır. (2) 'Aḳl-ı küll rāda olan rā edāt-ı taḥşışdür 'Arabīde lām-ı taḥşış gibi (3) ve nāvek-endāz edebîñ vaşfidür. Edebi şaḥşa teşbîh itmışdür. (4) Biḥasebi'l-mā'nā murğ-ı evşāf-ı tu nāvek-endāz-ı edebden muḳaddemdür taḳdîri 'aḳl-ı küll rā (5) murğ-ı evşāf-ı tu nāvek-endāz-ı edeb dimekdür. Bu beyte 'İşmetî Efendi merḥûm bu vechle (6) ma'nā virüp bu üslûbıla şerḥ eylemişdür. Ey Ḥudāvend-i bî-çün bu bende-i za'îf-i (7) kem-isti' dād kim ola ki evşāf-ı kerîme-i zātîñ edā vü beyāna ḳādir ola belki tîr-endāz-ı (8) ḥayā vü edeb işābet itdiği murğ-ı evşāf-ı zātîñ ya'nī ser-levḥa-ı şafḥa-ı zamîr (9) itdiği nu'üt-ı zātîñ evc-i ta'bîrden anup 'aḳl-ı fa'ālî bile günehini beyāndan ḥişşemend itmemişdür. (10) Neşāṭî

Mest-i zevḳ-i 'Urfiyem k'ez nağme-i tevḥîd-i tu

Lezzet-i āvāze der kām-ı cihān (11) endāhte'î

Ma'nā-yı beyt böyledür ki 'Urfinüñ zevḳinüñ mestiyim ki tevḥîd nağmesinden (12) āvāze lezzetini cihānuñ [kāmına] bırakmışdır. Netîce cihān ḥalkına bir zevḳ-baḥş oldu ki ben daḥı (13) ol zevḳden mest oldum.

Der Na't-ı Nebî 'Aleyhi's-selām,

(mef'ûlü mefâ'ilü mefâ'ilü fe'ûlün)

İḳbāl-i kerem mîgezed (14) erbāb-ı himem rā

Himmet neḥored nişter-i lā vü ne'am rā³⁰

Ma'nā-yı [beyt] böyledür ki kişinüñ kereme (15) iḳbāl ve teveccühi erbāb-ı himemi ıştırır zîrā himmet ya'nī ehl-i himmet lā vü ne'am nişterini (16) yimez. Ya'nī bir ehl-i devletden bir şey' taleb olunduḳda gāhî lā diye gāhî ne'am diye ehl-i (17) himmet buña taḥammül itmez.

Ez rağbet-i dünyā elem-āşüb negerdem

Z'în bād perîşān (18) nekonem zülfi elem rā

28 Her şey onu hamd ile tesbih eder. İsrâ/44

29 Derkenar: Evşāfuñ tûya izāfeti lâmiyyedür.

30 Derkenar: Ya'nī erbāb-ı himemüñ cenābları ol mertebeden 'ālidür ki şāḥib-i kereme dil-beste-i iḥsānı olup keremine dā'im iḳbālile meclisinde nîk ü bed her bir hem-vār sözünü tasdiḳ eyleyüp āri ve ne'am diyeler dimişler bu ma'nā fa'iline muzāf olmaḳ üzredür.

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki dünyâ eleminden ötüri elem-âşüb (19) olmam. Bu bâddan elem zülfünü perîşân eylemem ya'nî anı perîşân eylemem. Netîce elem (20) benim ma'îlûbumdur ve memdûhumdur.

Fağrem be-siyâset keşed ez mesned-i himmet
(21) Der çeşm-i vücûd er nede hem cā-yı 'adem rā³¹

Ma'nâ-yı beyt böyle[dür ki] fağr beni siyâsete çeker. (22) Himmet mesnedinden vücûd çeşminde eger 'ademe yer virmezsem ya'nî virürüm dimekdür.³²

(23) Bî-bergî-yi men dâğ nehed ber dil-i sāmān
Bî-mihri-yi men zerd koned rû-yı direm rā³³

(24) Ma'nâ-yı beyt böyledür ki benim azuqsuzluğum cem'iyetüñ gönlüne dâğ kor. Benüm muhâbbetsizliğüm (25) diremüñ yüzini şarı ider. Ya'nî ben muhâbbet itmedigim eleminden yüzi şarıdur.

(26) İn cevher-i zāt ez şeref-i nisbet-i âbâst
Südest be-ebri'n dür³⁴ egerçi ser-i yemm³⁵ rā

(27) Ma'nâ-yı beyt böyledür ki bu zāt-ı şerefi babalarım nisbeti şerefındendir. Egerçi kim buluta [3b] (1) bu incü deryānuñ başını sürmüş ve anuñla berâber eylemişdür dimekdür.³⁶ Kıt'a

Her çend ki der (2) keşmekeş-i³⁷ cāh u menâşıb³⁸
Güm-nām nümüdend heme düde vü hem rā

31 Derkenar: Cāy 'ademe muzâf degüldür.

32 Derkenar: Ya'nî eger sen himmet-i kāmile ile mevşûf olup bu mesnedüñ şāhibi olayduñ 'adem senüñ kâtuñda vücûddan 'azîz olup fârt-ı ta'zîmle 'ademe çağ vücûduñ gözünde berâberdür.

33 Derkenar: Zerd-rülük şermden kinâyedür.

34 Derkenar: Dürrden murād kendidür.

35 Derkenar: Yemmden murād babalarıdır.

36 Derkenar: Dürrden murād kendüleri ve deryâdan murād âbâdur. Hâşılı egerçi âbâya gâlebe çaldum ise de anlara ittîşâl ü ta'alluk cihetındendir. Meşelâ ebr ki deryâdan bir nice kağre alup yine deryâya yağup dehân-bâz olan şadeflere düşüp ermaşlar olur, ol dürr hâkîkaten deryâdandır. Aşındurmak sürtmege lâzım gelür. Ebr ki deryâya vâşıl olup ağz-ı âb eyledükde güyâ ki ser-i deryâyı aşındırılmışdur. Hülâşa bu dürr ki benim deryâ ki âbâmdur. Egerçi benim şıyt-ı şöhretim âbâmuñ dağı şöhretine bâ'ış olup evc-i a'lâda ebre berâber çıkarmışdur. Ammâ benim şöhret-i zâtim âbâmuñ ser-i deryâ-yı şöhretini ebre sürtüp aşındurmuşdur. Ya'nî egerçi benim vefret-i şöhretim âbâmuñ şöhretim mahv eylemişdür. Ammâ yine inşâf budur ki benim zâtımda olan kemâl-i isti'dâd âbâma olan nisbet ü ta'alluk cihetındendir. Ya'nî isti'dâd cihetiyle dürr deryâya gâlebe kılup yine deryâyı ittîşâl ü ta'alluk cihetındendir.

37 Derkenar: Ya'nî birbiriniñ kağıle ve hânümânıñ zâyi' eylemişlerdir.

38 Ya'nî her ne kadar ki cāh u menâşıb keşmekeşinde şanâdîd-i 'Acem'inân-ı devleti birbiriniñ dest-i taşarrufundan alup nāmılarını şāhîfe-i 'âlemde hâk eylemişdir. Ammâ yine öyle degildir ki külliyyetle mahv ü nâ-yâb olsa ba'z-ı şikeste ve harâb olmuş eşer-i binâlarında olan nağş u nigâr delâlet ider. Şanâdîd-i 'Acemden bir büzürg-i zîşânıñ eşeri ola. Pes temşîl-i mezkûr üzre benim şöhretim dağı âbâmuñ şöhretini kem eylediyse de yine bende olan kemâl ü isti'dâd şehâdet eyler ki 'âlî silsileden olam. Böyle olunca âbâmuñ nâmı külliyyetle mahv olmamış olur.

Ma'nā-yı beyt böyledür ki **(3)** her ne kadar ki cāh u menāşib keşmekeşinden birbirinüñ kabile ve hānümānuñ güm-nām göstermişlerdür.

(4) Ez naqş u nigār-ı der ü dīvār-ı şikeste
Āşār bedīdest³⁹ şanādīd-i 'Acem rā

(5) Ma'nā-yı beyt böyledür ki şikeste ya'nī yıkılmış ve berbād olmuş kapu der ü dīvār naqş **(6)** ve zīnetinden 'Acem ulularuñ ve seyyidlerüñ eşerleri zāhir ve āşikāredür. Ya'nī her **(7)** ne kadar ki cāh u menāşib huşuşunda birbirini zāyī' eyledi lākin yine eşerleri zāhir ve āşikāredür.

(8) Tā gevher-i Ādem nesebem bāz ne isted
Z'ābā-yı hōd er bişmurem aşhāb-ı kerem rā

(9) Ma'nā-yı beyt böyledür ki tā hāzret-i Ādemiñ gevherine dek benim nesebim gerü durmaz. **(10)** Ya'nī kesilmez ve munkaṭı' olmaz. Eger kendi babalarımđan aşhāb-ı keremi şaysam ve hesāb **(11)** itsem netīce kerīm ibn -kerīmim ve hāsib ü nesibim dimekdür.

Ammā nebuved vaşf-ı **(12)** izāfi şeref-i zāt
İn fetvā-yı himmet buved erbāb-ı himem rā

Ma'nā-yı beyt **(13)** böyledür ki]böyledür[ammā izāfi-i vaşf u hüner ve kemāl-i zāt-ı şerefi olmaz. **(14)** Bu himmet fetvāsı himmet erbābına fetvā olur ki vaşf-ı izāfi zāt-ı şerefi **(15)** olmaz dimekdür.

İn berķ-i necābet ki cehed ez gevher-i men
Medh̄est velī **(16)** gevher-i zāt-ı eb ü 'am rā⁴⁰

Ma'nā-yı beyt böyledür ki bu necābet⁴¹ ve ululuk **(17)** şimşegi benim güherimden ve zātımđan şıçrayan medh̄dür lākin eb ü 'amm gevherinedür. Ya'nī anlara yine bu **(18)** medh̄ ü vaşf rāci' ve 'āiddür. Netīce anları medh̄dür.

Vaşf-ı gül ü reyhān⁴² **(19)** behevā bāz negerded⁴³
Her çend hevā 'ıtr dehed kuvvet-i şem rā⁴⁴

39 Derkenar: Bedīdest bā-yı 'Arabīdir āşikāre ma'nāsına.

40 Derkenar: Bu beytde maqşūdi eb ü 'ammını medh̄dir.

41 Derkenara kırmızı mürekkeple işaret edilerek "ve sa'ādet" yazılmıştır.

42 Derkenar: Gül ve reyhāndan murād kendidür.

43 Derkenar: Bu beytten yine kendüyi medh̄dür.

44 Derkenar: Hevādan murād ābāsıdır.

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki (20) gül ve reyhânuñ vaşfı ve medhî hevâya gerü dönmez ya'nî aña rücû' itmez ve aña (21) 'âid olmaz. Her ne kadar ki hevâ şemm kuvvetini virürse nice gül ve reyhânuñ koqusunu (22) hevâ âşikâre getürürse feemmâ medh olunsa ve ne güzel çoğar denilse hevâyı medh itmezler. (23) Aşl olan şey' ki gül ü reyhândur. Anları medh ve vaşf iderler zîrâ i'tibâr (24) her şey'in zâtınadır ve memdûh olan hüner zâtdur. Bundan maqşûd kendüyi medhdür.

(25) El minnetü lillâh ki niyâzem be-neseb nîst
İnek be-şehâdet talebem levh ü kalem râ

(26) Ma'nâ-yı beyt böyledür ki minnet Allâha ki nesebe niyâz u ricâm yokdur. İşte şehâdete (27) levh ü kalemî taleb iderim ya'nî âşârım, benim kemâlâtıma şâhiddür dimekdür.

İkbâl-i [4a] (1) Sikender be-cihângîrî-i⁴⁵ nazmem⁴⁶
Ber dâşt⁴⁷ be-yek dest-i kalem râ vü 'alemi râ

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki (2) Sikenderiñ devlet-i saltanat u ikbâli benim nazmım cihângîrlîğiyle bir el ile kalemî ve 'alemi (3) kaldurdu ve teslîm eyledi taqdîri ber dâşt be-yek dest ve teslîm kerd dimekdür ve câ'iz ki ma'nâ (4) Sikenderüñ ikbâli benim nazm-ı cihângîrlîğim sebebiyle bir uğurdan 'alemi ve kalemî kaldurdu ve gitdi (5) ve ref't taqdîrinde ola.

Nevbet be-men üftâd bigüyd ki devrân
Ârâyişî ez nev bekoned mesned-i Cem râ⁴⁸

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki nevbet baña düşdi söylemek ki devrân yeñiden mesned-i Ceme bir zînet eylesün. Cemden murâd kendidür.

Nî nî ğalať in nağme be-mevki' nesurüdem
İn nağme pesendest (6) diğeri şav't u nağam râ

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki yok yok ğalať itdüm veyâhud (7) ğalať didüm, bu nağmeyi yerinde ırlamadum. Bu nağme begenilmemişdür lâkin ğayrı şav't u nağamda bunda (8) degül. Bu beyt ikbâl beytinden şoñra gerek.

45 Derkenar: Ve câ'iz ki bâ sebebiyye ola. Benim cihângîr nazmım.

46 Derkenar: Be-yek dest bir uğurdan dimekdür.

47 Derkenar: Teslîm kerd dimekdür.

48 Bu beyit unutulmuş ve unutulduğu fark edilerek müstensih tarafından yapılan 8. satırdaki açıklama üzerine derkenara eklenmiştir. Mezkûr beyit tarafımızca metne dâhil edilmiştir.

Devrān ki buved tā koned ārāyiş-i mesned
(9) Meddāh-ı ŧehenşāh-ı ‘Arab rā vü ‘Acem rā

Ma‘nā-yı beyt böyledür ki devrān kim olur ve kimdür (10) tā kim ‘Acem ve ‘Arab pādīşāhınuñ meddāhına yāhūd meddāhınıñ mesnedini bezeye ve tezyin (11) eyleye dimekdür.

Ārāyiş-i eyvān-ı nübüvvet ki zi ta‘zīm
Ĥāk-i der-i ü tāk-ı ŧeref (12) dād kāsım rā⁴⁹

Ma‘nā-yı beyt böyledür ki nübüvvet köşkünün zīnetidür ki kemāl-i ta‘zīm-i (13) zikrimden anuñ kāsımınıñ Ĥāk-i kāsımına ŧeref virmişdür. Ya‘nī bir kāsım ki aña ölene (14) oğutsam ŧeref bulur ve mu‘temedün ‘aleyh olur.

Rūzī ki ŧomordend-i ‘adīleş (15) zi muĤālāt
TārīĤ-i tevellüd benüvişend ‘adem rā

Ya‘nī anuñ ‘adīl ü nazīri muĤāldür ve yoğdur⁵⁰ (16) didükleri günü ‘ademe tārīĤ-i tevellüd yazdılar. Ĥāşılı ol gündend evvel ‘adem ne dimekdür ve (17) mefĤüm-ı ‘adem tahvīl idi. Ol günü ‘ademe tārīĤ-i tevellüd yazdılar ve ‘adem ne idügi ma‘lüm (18) oldu.

Tā rāyet-i ‘afv u ġazabeş sāye neyefkend
Ĥey’et mutaşavver neşod (19) ārāmiş ü rem rā

Ma‘nā-yı beyt böyledür ki mādām ki anuñ ‘afv u ġazabı ‘alemi (20) sāye bırağmadı, dīñlenmege ve ürkmege Ĥey’et mutaşavver olmadı ya‘nī bunlar vüçüd buldı.

(21) Tā ŧāhid-i ‘ilm ü ‘ameleş çihre neyefrūĤt
Ma‘lüm neşod fā’ide ne keyf ü ne kem rā

(22) Ma‘nā-yı beyt mādām ki anuñ ‘ilmi ve ‘ameli dilberi çihresini kızdırmadı ya‘nī ŧu‘lelendirmede (23) netice tezyin idüp ‘arz-ı cemāl itmedi keyf ü kemün fā’idesi ma‘lüm (24) olmadı dimekdür.

Āncā ki sebük-rūĤiyeş āyed be-tekellüm
Z’āsīb-i girānī be-Ĥared (25) ġuş-ı aşım rā

49 Derkenar: Yāhūd murād *lā uqşimu biĤāze’-l-beled ve ente Ĥillun biĤāze’-l-beled* āyetine telmīhdür. Beled/1-2.

50 Derkenar: Ke’ennehu ‘adem bir lağz-ı bī-mānā idi. Ne dimekdür ma‘lüm degil idi. Ol gün ki MuĤammed ‘ālem-i ‘aleyhi’s-selāmuñ efrād-ı nāsda ‘adīl ü nazīri bulunmayup yoğdur didiler. ‘Adem ol gün vüçüde ġelüp tevellüdi tārīĤini yazdılar. ‘Adem ki yoğdur, yoğ ne dimekdür ma‘lüm oldu.

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki ol yerde ki anuñ sebük-rûhlığı (26) tekellüme gele ya'nî yâd olunup añula ve medh oluna. Ağırılıktan ya'nî sağırılıktan sağıruñ kulağını alur ve hâlâş ider. Netice sebük-rûhlığı añulduğı yerde sağır bile işdür [4b] (1) ol kadar sebük-rûhdur.

Te'sîr bered sehm-i tu ez hükmi-kevâkib
Tağyîr dehed heybet-i (2) tu reng-i baķam rā

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki senüñ havfuñ kevâkib hükmiünden (3) te'sîri iledür ya'nî korkusundan te'sîr idemez ve senüñ heybetüñ baķam rengine (4) tağyîr virür ya'nî baķam ki kırmızı ve celâl-şîfat iken senüñ heybetinden müteğayyir olur.

(5) İn'âm-r⁵¹ tu ber dühte be-çeşm ü dehen-i āz
İhsân-ı tu beşkaftē her kaṭre-i yem rā

(6) Ma'nâ-yı beyt böyledür ki senüñ in'âm u ihsânüñ hırısuñ ağzını ve gözünü (7) dikmiş ve kaķamışdur ya'nî kimsede hırş ve tama' koķamışdur. Senüñ ihsânüñ (8) deryānuñ her kaṭresin yarup tecessüs itmışdür ki her deryāda ihsân eyleyecek (9) bir şey' kaldı mı ve var mı dimekdür.

Z'ân girye dehed rüşeni-i dil ki beyāmüht⁵²
(10) Rüşengeri-i āyine inşāf-ı tu nem rā

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki andan ötüri (11) ağlamak göñül rüşenligi virür ki senüñ inşāfuñ āyine rüşenligi neme öğretti (12) ve ta'lim itdi ki nemüñ şanı paslandırmak iken nem-i girye inşāf idüp āyine-i dili (13) mücellā ider oldı.

Ez bes şeref-i gevher-i tu münşî-i taķdîr⁵³
Ān rüz ki bügzāştî (14) iķlîm-i 'adem rā⁵⁴

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki ziyāde senüñ gevherüñ şerefinden taķdîr-i münşî (15) ol ki kevn-i 'adem iķlîmini gecdüñ ya'nî dār-ı vücūda teşrîf eyledüñ. Bâhiren münşî-i (16) taķdîrden murād Cenāb-ı Hāķķ celle şānuhudur. Bu kıṭ'adur.

Tā hükmi-nüzül-i tu der in (17) dār nüviştet
Şad reh be-'abeş bāz terāşide kaķem rā

51 Derkenar: Cemî'. Deryāda olan şey'i bezl itmekden 'ibāretdür veyāḥud senüñ ... deryā ğıḫta idüp her kaṭresi ḥāk olmuş dimekdür.

52 Derkenar: Murād mübālağadur zirā nem paslandırur iken āyineyi açar ve rüşen ider zirā sen ta'lim itdün ve öğrendüñ dimektür.

53 Derkenar: Münşînüñ taķdîre izāfeti beyāniyyedür.

54 Bu mısranın vezni 3. tefileden itibaren aksamaktadır.

Ma'nā-yı beyt böyledür ki münşî-i (18) taqdîr tâ kim burada senüñ nüzûl ve kudümünü yazmışdur. Yüz kerre 'abeş ile (19) ya'nî tekrâr tekrâr kalemini yonmuşdur. 'Abeş bunda lu'b ma'nâsınadır zîrâ Şihâh-ı Cevherîde (20) el-'abeş el-lu'b diyü mutaşarrihdür kezâlik Kâmüsda 'abeş ke-fer'i lu'bin diyü mutaşarrihdür. (21) İmdi lehb ve lu'b sürür ve şevkden gelür pes bunda 'abeş sürürüñ (22) lâzımıdır ve sürür melzümüdür. Bu zıkr lâzım ve irâde-i melzüm kabîlinden olur (23) lâkin Allâh Te'âlâ sürür ve şevkden münezzehtir olmağla maqsûd rızâ olur ya'nî şad reh (24) be-rızâ dimekdür.⁵⁵

Ger cevher-i evvel be-ħarîm-i tu der âyed
Ten der nedehed kâmet-i ta'zîm-i⁵⁶ (25) tu ħam rā

Ma'nā-yı beyt böyledür ki eger cevher-i evvel ya'nî Cibrîl senüñ ħarîmiñe gelürse (26) ten virmez ya'nî vücûd virmez. Senüñ ta'zîmüñ kâmeti ħumı vücûd virmez. Netîce gūyâ ki (27) Ĥabîb-i Ekremüñ ta'zîminüñ kâmeti ola ve ol kâmet cevher-i evvel-i ħarîme dâhil olduğda [5a] (1) egilmege vücûd vermeye ve kaķkup egilüp ta'zîm itmeye. 'Ulüvv-i şân u kemâl rütbesini (2) murâd ider ya'nî ta'zîm gibi.

Ān rûz ki imkân-ı ħaşem ħâdişe ârâst
(3) Der sâye-i inşâf-ı tu mîh'âst ħaşem rā

Ma'nā-yı beyt böyledür ki ol (4) gün ki imkân-ı ħâdişe ya'nî kevn ü feşâd u şalâĥuñ havâdişi ħaşemi beze bezedi (5) ve düzdi. Senüñ inşâfuñ sâyesinde ħaşemi deldi ve istedi. Ĥaşem iĥtişâm (6) ve şân ve 'unvân ma'nâsınadır ya'nî sen ne mertebe iĥsân idüp virürsün.

(7) Tâ kevn-i türâ aşl-ı mühimmât neĥ'ândend'
Neşnid każâ tercüme-i lafz-ı ehem⁵⁷ rā

(8) Ma'nā-yı beyt böyledür ki tâ kim senüñ olmañı mühimmâtın aşlı okumadılar. Każâ ehem (9) lafzınıñ tercümesini işitmedi. Netîce ehem-i mühimmât zât-ı şerîfinüñ vücûda (10) gelmesidir zîrâ 'illet-i ġâ'ıye ĥilkat-i 'âleme sensin dimekdür.

Tâ mecma'-ı imkân (11) u vücûbet nenüviştend
Mevrid müte'ayyin neşod itlâk-ı e'am rā

55 Şerh edilen beyit üzerine yapılan bir çalışma için bk.: Süleyman Çaldak, "Urfî-dânlar Arasında Urfî'nin Bir Beytinde Geçen 'Abes' Kelimesi Üzerine Tartışmalar" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2005), Cilt 15, S. 1, 71-84.

M. Âkif Gözitok, "Osmanlı Münevverinin Abesle İştigali: XVII. Yüzyılda Abes Tartışmaları, Prof. Dr. Hidayet Kemal Bayatlı Hatıra Kitabı, 2019, s. 327-338.

56 Derkenar: Ya'nî ta'zîm gibi olan kâmetüñ

57 Derkenar: Ehem, beyân.

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki (12) tâ kim senüñ imkân-ı vücüb mecma'ını yazmadılar. E'amm lafzınıñ mevrîdi müte'ayyin (13) olmadı. Ya'nî e'amm lafzınıñ mevrîdi sensin. E'amîyyet mazhar-ı imkân ve mazhar-ı vücüb (14) olduğı cihetdendir. Mazhar-ı imkân olduğı zâhir mazhar-ı vücüb olduğı vâcib (15) ve mümkün mâbeyninde vâsıta olduğı cihetden ola yâhud *küntü nebiyyen ve âdemu beyne'r-rûhi* (16) ve *'l-cesed*⁵⁸ hasebiyle cemî' mümkünâtı tekdümü cihetinden bi-tarîku'd-du'â vücüb (17) mertebesinde ola vallâhu a'lem. Bu beyt aşâğaki taqdîr be-yek nâka beytinden (18) kaç'-ı nazar ve o beyte nazar olunmasa küfrdür ammâ aşâğaki beyte rabt olunduğdan soñra (19) küfr olmadan çıkar.

Taqdîr be-yek nâka nişânîd dü maḥmil
Selmâ-yı hüdüş-ı (20) tu vü Leylâ-yı kıdem rā⁵⁹

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki taqdîr bir nâkaya iki maḥmil (21) ya'nî iki yük oturdu ve bindürüp kodı biri senüñ hüdüşüñ⁶⁰ (22) Selmâsıdur biri de kıdem Leylâsıdur. Netîce *küntü nebiyyen ve âdemu beyner'r-rûhi ve 'l-cesed* (23) hadîş-i şerîfinüñ mefhümü özde cemî' mümkünâtdan ma'nen muḥaddem (24) olmağla güyâ kıdem mertebesinde ola. Bu i'tibâr ile kıdeme yakîn ola ve teḫarrüb (25) kesb ide. Murâd iddi'â-ı kıdemdür. kelâm-ı iddi'â'ı olur, taḫḫîkî olmaz. (26) Ba'z-ı nüşâ-şinâs-ı A'câmdan mesmû'dur ki bundan murâd kelime-i şehâdetdür ki *eşhedü en lâ ilâhe illallâh* (27) kıdeme göre ve *eşhedü enne muḥammeden resûlullâh* hüdüşa göre ola ve nâkadan murâd lisândur ki [5b] (1) anda bu vechile hüdüş ve kıdem ictimâ' eylemişler. Bu ma'nâ laḫîfdür.

(2) Tâ nâm-ı türâ efser-i fihrist nekerdend
Şîrâze-i mecmû'a nebestend kerem rā

(3) Ma'nâ-yı beyt böyledür ki tâ kim senüñ nâmını fihristüñ efser ü tâcı eylemediler. (4) Kerem mecmû'asınıñ şîrâzesini bağlamadılar ve yapmadılar dimek olur.

(5) 'Urî meşitâb in reh-i na'test ne şahrâst
Âheste ki rev ber dem-i (6) tîgest ḫadem rā

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki 'Urî acele idüp ivme zîrâ bu (7) na't yolıdur şahrâ degüldür. Âheste git. Ayağın yolu tîğün yüzi üzerinedür (8) ya'nî edeb ile yüri.

58 Âdem rûh ile ceset arasındayken ben peygamberdim.

59 Derkenar: Nâkadan murâd şuturân-ı gerdün ve sülemâ-yı hüdüşdan murâd libâs-ı vücûdile mültebes olduklarıdur ve leylâ-yı kıdemden murâdî âlem-i aşlda olduklarıdur. Maḫşül-i beyt hâricde bir nâkâda iki maḥmil ola. Ol maḫmilüñ üzerine iki kimse oturmaduçca berâber olmaz.

60 Derkenar: Ya'nî senüñ hüdüşüñ kıdeme muḫâbil ve anuñla karşı be karşı dimekdür.

Hüsdār ki netvān be-yek āheng-i sürūden
(9) Na't-ı şeh-i kevneyn ü medīh-i Key ü Cem⁶¹ rā

Ma'nā-yı beyt böyledür [ki] 'aqlıñı tut ki (10) bir āhenkde ırlamağ olmaz. İki kevnüñ [şāhınuñ] na'tını ve Key ü Cemüñ medhını, zīrā münāsebet (11) yoğdur.

Der kūy-ı tu tebdil koned mürdümeğ-i çeşm
Eczā-yı vücūd-ı hōd ü eczā-yı (12) kıdem rā⁶²

Bu beytde iki ma'nā var biri budur ki senüñ kūyunda gözüm merdümeği (13) kendi hādış olan eczāsını kādeme tebdil ider ki dā'imā kūyuña nazār ide yāhud (14) ayağa tebdil ider ki senüñ kūyuña gözüyle vara.

Şāyeste be-dest ār ki (15) bīnend derīn şeh
Şāyeste'i key cins çī bisyār u çī kem rā

(16) Ma'nā-yı beyt böyledür ki lāyıkı ele getür ve taḥsīl eyle zīrā bu şehrdede cins (17) lāyıklığıñı görürler çoğ ne az ne ya'nī çoğa ve aza bağmazlar hemān lāyık u sezāvār (18) olan şey'e bağarlar.

Gīrem ki ḥired ḥaşr koned māye-i na'teş
Ān ḥavşala āḥır (19) zikucā nuṭğ u rağam rā

Ma'nā-yı beyt böyledür ki dutayım ve farz ideyim ki 'akl (20) anuñ na'tı māyesini ḥaşr ide ol kādatur nuṭğa ve rağama ya'nī ol mertebe (21) taḥrīre ve taḥrīre sığmaz.

Şāhā be-'aṭāyet ki ez ān kām ki dānī
Nevmīd (22) mehīl 'Urfi-i maḥrūm-ı dijem rā⁶³

Ma'nā-yı beyt böyledür ki ey şāh 'aṭāñ (23) ḥağğıçün ol murāddan ki bilürsin ğam-ğīn ve maḥrūm 'Urfi-yi ol murāddan (24) nā-ümmīd kōma.

Ez bāğ-ı na'imeş bedeh in'ām u meyāmīz
Bā-maṭlab-ı ü maṭlab-ı aḥşāb-ı (25) şikem rā⁶⁴

61 Derkenar: Cem muṭlakā pādīşāh ki 'Acem pādīşāhıdır.

62 Derkenar: Ayağ ma'nāsına fetḥ-i kāfla okutmağ daḥı eyidür.

63 Derkenar: Dijem kesr-i dāl ve fetḥ-i zāl-i mu'ceme ile ğam-ğīn dimekdür.

64 Derkenar: Ya'nī anı aḥşāb-ı şikemden itme dimekdür.

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki Cennet bāğından aña in'âm u ihsân virme ve itme ve (26) karşıdırma anuñ maṭlabıyla ḡarn-ı aşḡab-ıñ maṭlabını ki aşḡab-ı şikemden murād bāğ-ı na'im (27) isteyüp anuñla ḡanā'at idenlerdür.

Āsāyiş-i hem-sāyegi-i Ḥaḡ zi tu ḡvāhed
[6a] (1) Tā dūzaḡ-ı himmet nekoned bāğ-ı İrem rā⁶⁵

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki Ḥaḡḡuñ hem-sāyeliğ-i (2) rāḡatı ya'nî rızāsını senden diler tā kim Cennet bāğını himmet dūzaḡı itmeye. Ya'nî (3) İrem bāğ-ı himmetüñ dūzaḡıdır zîrā himmet aña ḡanā'at itmez.

Dānem ne resed (4) zerre be-ḡürşid velikin
Şevḡ-ı ṡayerān mîkeşed erbāb-ı himem rā

Ma'nâ-yı beyt böyledür ki (5) bilürüm zerre ḡürşide irişmez lâkin uçmaḡ şevḡı erbāb-ı himemi çeker. Nitekim zerre (6) daḡı böyledür ki şevḡından uçar, ḡürşide irişmege himmet ider ammā iremez.

(7) Her çend ṡabî'î buved in naḡz be-fermāy
Tā cilve dehed feyz-i tu iksir-i kerem rā

(8) Ma'nâ-yı beyt böyledür ki her ne ḡadar ki ṡabî'î vü cibillî olur bu naḡz ya'nî benüm bu (9) noḡşānum zātîdur buyurur tā kim senüñ feyzüñ kerem-i kîmyāsına cilve vire (10) ve benüm bu noḡşānum tekmîl ide ve tamām eyleye dimekdür.

Men hem be-su'ālî leb-i ḡaclet (11) begüşāyem⁶⁶
Ey āb-ı ḡayāt ez leb-i tu ḡızr-ı⁶⁷ ne'am ra⁶⁸

65 Derkenar: Dūzaḡ himmete muzāfđur.

66 Derkenar: Hem bunda zā'iddür veyāḡud ben demek ola.

67 Derkenar: Derkenar: Ḥızr ne'ama muzāfđur.

68 Bu beytin şerhi müstensih tarafından üç satır sonra kırmızı mürekkeple silinmiş ve derkenara yazılmıştır. Derkenarda yer alan açıklama şöyledir: Ma'nâ-yı beyt böyledür ki ben daḡı ḡacālet lebini bir su'āle açarım. Ey şol risālet-penāh ki ne'am-ı ḡızırına āb-ı ḡayāt senüñ lebüñdendir. Ya'nî dā'imā senüñ lebüñden ne'am şudür ider. Āb-ı ḡayāt olması dā'imā ne'am dimesine göre olur. Ḥāşılı dā'imā ne'am-ı ḡızır senüñ lebüñden zübdedir. Netice-i kelām sen dā'imā ne'am dirsün lâ dimezsün dimekdür. Bu ma'nāya göre ḡızr ne'am lafzına muzāfđur veyāḡud ma'nâ-yı beyt demek olur ki ben daḡı bir su'āle ḡacālet lebini ḡuşād iderim. Ey şol risālet-penāh ki āb-ı ḡayāt senüñ lebüñden şudür iden ne'am lafzına ḡızrdur. Ya'nî ḡazret-i ḡızr āb-ı ḡayāta nişāne olduğı gibi āb-ı ḡayāt-ı ḡızr senüñ ne'am lafzınıñ ḡızrıdır ve ne'am kuluna teşnedür. Ḥāşılı ol daḡı saña 'āşık ve tālib ve rāğıbdur ve senden kām-cüydur dimekdür. Bu ma'nāya göre ḡızr ne'am lafzına muzāf olmaz lâkin ma'nâ-yı evvel me'zül görinür zîrā ma'nâ-yı şāñide nev'an tekellüf vardır mülāḡaza oluna.

(12) Her gâh ki der medh-i tu (13) lağzem tu be-bahşây
K'ez medh nedānem men-i hayrān şode zem rā

Ma'nā-yı beyt (14) böyledür ki her vaqt ki senüñ medh ü vaşfında sürcim sen 'afv eyle zîrā ben hayrān (15) olmuş medhden zemmi bilmem⁶⁹ didüğü budur.

Taḥşil-i şevāb u şeref-i nisbet-i (16) na'test
Z'in gūne ḥacil sāhte Ḥassān-ı 'Acem rā

Ma'nā-yı beyt böyledür ki şevāb taḥşili ve senüñ na'tüñ nisbeti şerefi ümīdi ve bunları ele getürmek (17) arzūsı bu gūne 'Acem Ḥassānını şerm-sār ve şermende düzmiş uyutmuşdur. Ḥassān-ı (18) 'Acemden murād kendidir. Netice bunları taḥşil idemedi dimekdür.

Tā na't-ı tu āmed (19) zi meşiyet benüvişten
Bālā nigeristen beşod ez yād kalem rā

Ma'nā-yı beyt böyledür ki (20) tā kim senüñ na'tüñ meşiyetden yazmağa geldi. Yuğarı bağmağa kalemüñ yādından (21) ve ḥatırından gitdi. Netice kalem evvel yuğarı bakardı ki ne yaza imdi meşiyetden senüñ (22) na'tüñ yazmağa geldi kalem anı yazdı ve bir dağı yuğarı bakmadı zîrā maḫşüd (23) ḥāşıl oldı.

Dāniş neğuşāyed be-sezā 'uḫde-i na'teş
İncāst ki endişe (24) nigün-kerde 'alem rā

Ma'nā-yı beyt böyledür ki 'aql ve dāniş senüñ na'tüñ 'uḫdesini (25) sezā ve lāyık olan meretebe ile açamaz. Bundadır ve bu maḥaladedür ki fikr ve endişe aşığa [6b] (1) ya'nı başı aşığa 'alemini [izhār] ider ya'nı izhār-ı 'aciz ider dimek olur.

Medh-i tu (2) ez ihlāş konem kedye⁷⁰ ne ez 'ilm
Ez bütkede çün āverem āhū-yı ḥarem rā⁷¹

Ma'nā-yı beyt (3) böyledür ki senüñ medhiñi şıdık ve ihlāşdan dilenürüm 'ilmden degül. Bütkededen (4) nice āhū-yı ḥaremi getirürüm. Murād na't-i Resüldür.

69 Derkenar: Su'āl.

70 Derkenar: Kedye fetḥ-i kāf-ı 'Arabî ve sükün-ı dāl ile su'āl ma'nāsınadır.

71 Derkenar: Bütkede, murād kuvvet-i 'ākiledür.

Gazeliyyât⁷²

[195a] (10) Tuħfe-i merhem negîred hâtır-ı efkâr-ı mâ
Sâye-i gül ber netâbed gûşe-i destâr-ı mâ

(11) Ya 'nî bizüm kûşe-i destârimız sâye-i güle taħammül idemez. Hâşılı anuñ (12) minnet-keşi ola. Ya 'nî bizüm ĥasta olan hâtırımız merhem istemez sâye (13) didigi mübâlâgatendür.

Bâ' işî dâred revâc-ı subħa kü tezvîr kü
(14) Tâ bebended şad girih ber rişte-i zünnâr-ı mâ

Ya 'nî subħaya revâc ve raġbet elbette (15) dünyâ i' râzından bir ġaraż ve bir bâ' iş ve 'illet şutar. İmdi söyle ki tezvîr (16) ħanı tâ kim yüz girih bizüm zünnârımız riştesi üzre ura. Hâşılı bu vech ile (17) zünnâr gibi olan subħamıza yüz girih ura. Netîce her bir dânesi bir 'uġde-i (18) ġaraż-ı dünyâ olduġını iş'âr ider.

Hüsn nâz u 'işve ĥ'âhed (19) merdumî şerm ü edeb
Hüsn ü ehliyyet dehed âzâr-ı maħbûb-ı merâ

(20) Ma 'nâ-yı beyt dimek olur ki hüsn nâz u 'işve diler ki muġtezâ-yı hüsn budur. (21) Merdümlük ise şerm ü edeb diler ki anuñ daħı muġtezâsı budur ki bes imdi (22) hüsn ü ehliyyet bizim maħbûbumuza âzâr virür. Hâşılı bu ikisini cem' itmekde (23) zaħmet çeker ve itmeyince olmaz dimekdür. Âzâr maħbûba mużâf degildür. Ya 'nî hüsn (24) ve nâz u 'işve diler, merdümlük ise şerm ü edeb diler. Benüm maħbûbumda ise [195b] (1) ikisi de var bes imdi hüsn ü ehliyyet ve merdümlük benüm maħbûbuma âzâr (2) virür zîrâ ikisi mâni' atü'l-cem' dür.

Her çend kez ferâgat-i mâ ġam ĥored (3) ĥasûd
Aħbâb râ naşîb mebâd ez ferâġ-i mâ

Her ne ħadar ki bizüm (4) ferâgatımızdan ya 'nî ferâġ-ı bâl taħşîl eyledigimizden ve şafâ-yı ĥâtırımızdan ĥaşûd (5) ġam yir yine de bizüm ferâgatımızdan aħbâba naşîb olmasun. Hâşılı şûretâ (6) ferâġ-ı bâlde ve şafâ-yı ĥâtırda görinürüz ammâ ma'nen hep perişânlıġdur. (7) İmdi böyle olan ferâġ aħbâba naşîb olmasun.

'Urî ĥacil mebâş ki (8) neşnâht rûzigâr
Gülbâng-i 'andelîb zi destân-ı zâġ-ı mâ

72 Bu kısımda yer alan gazeller kafiyelerine göre sıralanmış olmalarına rağmen birbirinden farklı gazellerin beyitleri bir arada verilmiş, belirli bir düzen takip edilmemiştir. Yani kafiyele göre seçilen beyitler bir arada olmakla beraber bir gazelin bütün beyitleri değil yalnızca birkaç beyti şerh edilmiştir.

Ya'nî rûzigâr (9) bizüm zâgımız destânından 'andelîbüñ gülbāngini bilmedi diyü ey 'Urfi hacil ve şermende olma (10) veyâhud ma'nâ dimek ola [ki] ey 'Urfi hacil olma zîrâ rûzigâr bizüm bâgımız zâgı (11) destânından gülbāng-i 'andelîbi bilmedi. İmdi benim 'andelîb-i gülzâr-ı ma'ârifim kıdrim (12) bilinmedi diyü hacil olma lâkin ma'nâ-yı evvel râcih görünür.

Dilem der ka'be'î rû kerd ü (14) himmet cüyed ez dilhâ
Ki h'vâhed mâned ez bî-ka'bhâ der tayy-ı menzilhâ

(15) Zîrâ menziller tayy itmekde ka'bsuzluğdan gönülüm kalmak diler ya'nî gidemiyor. (16) Hâşılı ziyâde yürimeyüp ayakdan çıkdıgumdan kalup gitmek tākâti kalmaz. (17) Bunda ka'b topuk ma'nâsınadır.

Enderân bîşe ki mâ şîrüyîm âfet (18) nîst
Rûbeh ez bî-cigerî rem koned ez bîşe-i mâ

Ya'nî rûbeh hemân bî-ciger ve (19) pür-havf olduğundan bizüm mişemizden ürker yoğsa bizüm aña âfetimiz ve zararımız (20) yoğdur dimekdür.

'Urfi efsâne terâşî be-ğamüşî befurûht
Li'l-lağî'l-ğamd ki (21) âzâd şod ez bîşe-i mâ

'Urfi efsâne-terâşlığı ħâmüşluğa şatdı (22) ve aña tebdil itdi. Allâha ħamd olsun bizüm şan'atımızdan âzâde oldı. (23) Şan'atdan murâd efsâne-terâşlıkdur.

'İnâyet-i Şamedî redd-i küfr-i mâ nekoned
(24) Eger kemâl pezîred şanem-perestî-i mâ

Ma'nâ-yı beyt dimek olur ki 'inâyet-i Şamedî bizüm küfrimizi redd itmez. Eger (25) bizüm şanem-perestliğimiz kemâle irüp ya'nî eger mecâzdan (26) ħağîkate ve bâtıldan ħağka varup vâşıl olursağ bizüm evvel eyledigimizi [196a] (1) ma'zûr tutup sâbıqda olan kuşurumuza nazâr (2) itmez dimekdür. Mağşud kemâli medhdür. Bu ma'nâ-yı şağîhdür. Bunda ma'nâ-yı (3) istifhâm ikrârı vardır. Ya'nî Şamede mensüb olan 'inâyet bizüm (4) küfrimizi redd itmez mi ider bizüm şanem-perestliğimiz kemâle irüp kemâli kabûl (5) iderse. Hâşılı bâtil ma'lûm olduğdan soñra ħağ dahı olur ve anı (6) bilmek ħağkı bilmege vâsıta olur zîrâ el-eşyâ' u tu'rafu bi'zâdihâ.⁷³

(7) Ez bes ki der mu'âraza dîdem mişâlhâ
'Âciz şodem zi keşmekeş-i ihtimâlhâ

73 Her şey zıddı ile marûftur.

(8) Mişâlden murâd tecelliyât-ı müteceddide-i İlähiyye olmak kâbildür. Keşmekeş-i ihtimâlhadan (9) murâd biri birine müşâbih olduğudur. Ya 'nî halk u icâd-ı Bârîde her ne şey' ki (10) zühür u şudûr eyleye ki ol şey' üñ mişl ü nazîri halk u icâdda sebkat (11) eylemiş ola. Eger muhâlefet ihtimâlini virüp mişâl-i şânî mişâl-i evvelüñ gayrı (12) degül belki 'aynıdır disem keşmekeş ve muhâlefet zühür ider ve mişâli evvelüñ fenâ ve 'ademini (13) teslim itmemiş olurum. Nitekim ba'z-ı mezheb-ı bâtıl şâhibleri böyle dirler. İmdi (14) ol kadar mişâllerin biri birini keşret-i tevâlî vü te'âkubdan gördüm ki bi'z-zarûre (15) ihtimâl ve muhâlefet keşmekeşinden 'âciz olup bildüm ki mişâl-i şânî mişâl-i evvelüñ (16) 'aynı degül belki gayrıdır. Bu beytüñ ma'nâsını Kürkcibaşızâde böyle beyân eylemiş ki (17) me'âli budur. Ya 'nî mişâl-i şânî ihtimâl ki mişâl-i evvelüñ gayrı degül belki 'aynıdır demek (18) ihtimâl ve muhâlefet keşmekeşinden 'acizim olup bi'z-zarûre gayrı idigin bildim.

(19) Elmâs buved ta'ne-şinev ez ciger-i mâ
Bî-hûde be-zehrâb medeh tiğ-i sitem rā

(20) Bizüm cigerimiz pür-zehrdür. Bir mertebe ki elmâs mühlik iken andan ta'ne-şinev olur. (21) İmdi bî-hûde yere tiğ-i sitemi zehrâba virme zîrâ hâcet yoğdur. Bizüm aña (22) muhtâc olmadan işimiz tamâm olmuşdur. Ta'ne-şinev terkîbdür.

Muqatta'ât

[216a] (8) Ey ki der âyineem hod rā siyeh-rū dîde'î
Ceng-i bî-südest rev endîşe-i zengî bekon

(9) Ey şol kimse ki kendiñi benüm âyine-i kalbimde siyeh-rū görmüşsün. Ceng bî-fâ'idedür. (10) Git ve bir zeng endîşesi eyle. Ya 'nî siyeh-rū göründüğüñ kendüñdendir, benüm âyine-i kalbimden (11) degüldür. İmdi bir zeng-i nîk peydâ eyle ve benümle bî-hûde ceng eyleme dimekdür.

(12) Ey ki nâ-fehmîde ez va'zemi be-cân rencide'î
Bî-naşîb ez fehm-i rāzî fikr ferhengî bekon

(13) Vay şol kimse ki benüm va'zımı fehm itmemişsin, cânla incinmişsin. İmdi sen fehm-i râzdan (14) bî-naşîbsin bir 'aql u fikrini hâşılı fehm itmedüğüñ kendüñdendir benden degüldür dimekdür.

(15) Der kemân-ı kâv-tâzî dâri inek hâzıram
Der nemîtäzî be-meydân nîm âhengî bekon

(16) Değişede zıkr olunan üzre kāv-tāz şıgır segirdişli demek olur. Ekşer üslub ve (17) mekâyid-i harbi bilmeyenler hakkında isti 'mâl olunur ve âheng lafzı birkaç ma 'nâya gelür bir ma 'nâsı da (18) 'azmdür ve 'azmüñ lâzımı olduğı 'itibâriyla hîleye de âheng dirler. Bunda bu ma 'nâ murâddur. (19) Pes ma 'nâ-yı beyt demek olur ki eger senüñ bî-keyd ü hîle hemân bî-pervâ ve bî-muhabâ merdâne (20) toğrı toğrıya ceng eylemege kendi hakkında zannüñ varise ben dağı böyleyim ve işte (21) hâzırım hemân gel ceng idelüm ve eger böyle olmayup meydâna bî-pervâ segirtmege kâdir (22) degül iseñ benüm hamle ile ya 'nî merdâne ceng itmeyüp hîle ve hud 'a ile ceng eyle. (23) Hâşılı benümle ceng iderseñ ihtiyât ve ihtirâzla ceng eyle demek olur.

(24) Va 'z goftem nî hicâ in cāy-ı lezzet bordenest
Çün tu bî-derdî su 'âl ez zevk dil-tengî bekon

(25) Va 'z didüm, hicv dimedüm. İmdi bu lezzet iletmek yeri idi lâkin bunuñla zevklenmege [216b] (1) derd-i 'aşk gerek. Sen ise bî-derdsin. İmdi derdine dil-tenglikden su 'âl idüp (2) andan zevk-yâb ol tâ kim va 'zımdan dağı lezzet iledesin dimekdür.

(3) Tâ be- 'Urfî şulh kon k' 'ammâl ziştet rā nuvişt
Yâ berev bâ-kâtib-i a 'mâl hem cengî bekon

(4) Yâ 'Urfiyle şulh ol zîrâ 'Urfiyle bî-naşib ve bî-cürm ü günâh olan cengden hâşıl (5) olan seyyi'ât u a 'mâl-i ziştîni kâtib-i a 'mâl seyyi'âtına yazdı. İmdi 'Urfiyle (6) şulh ol tâ kim anuñla olan şulhuñ mükeffer zünübüñ ve seyyi'âtüñ hastaya tebdil olmağa (7) sebep ola yâ hasüd git ve kâtib-i a 'mâl ile dağı 'Urfiyle ceng eylediğün gibi cengiñ eyle ki (8) niçün bunu defter-i seyyi'âtıma yazarsınız diyü hâşılı yazılmasun dirseñ şulh ol yoğsa (9) yazılır demek olur. Ma 'lüm ola ki bu kıt' anuñ bekon redifleri ba 'z-ı nüshâda nefyle mekon vâki' olmuş. Nefyle dağı ma 'nâ düüstüdür lâkin fakîre işbâtle olan nüshâ râcih göründi.

5. Sonuç

17. yüzyıl Osmanlı sahası Türk edebiyatının temsilcilerinden biri olan Sahnâf Ahmed Rüşdî'nin Kiblelizâde Mahmut tarafından 1741 tarihinde istinsah edilen *Şerh-i Dîvân-ı Urfî-i Şîrâzî* adlı eseri bu çalışma çerçevesinde ele alınmıştır. Türk edebiyatında genelde şerhler üzerine özelde de Urfî-i Şîrâzî'nin şiirleri üzerine birçok çalışma yapıldığı bilinmektedir. Bu çalışmada da Sahnâf Ahmed Rüşdî'nin Urfî şerhi üzerinde durulmuştur. Bu çalışma neticesinde şârihin asıl amacının Farsça şiirleri Türkçeye tercüme etmek olduğu tespit edilmiştir. Bunun dışında şerh edilen şiirlerde geçen bazı kelime, kavram veya terkiplerle hangi anlamların murâd edildiğini ortaya koymak da şârihin bir diğer amacı olarak dikkat çekmektedir. Şârih bunu yaparken hem diğer Urfî şerhlerinden hem de bazı sözlüklerden ve tarihî eserlerden faydalanmıştır. Sahnâf Ahmed Rüşdî'nin üslubunda özellikle devrik cümlelerin kullanımı

göze çarpmaktadır. Ayrıca bazı yerlerde sözün gereksiz yere uzatılarak itnâba düşüldüğü, bazı yerlerde de tekrarların olduğu görülmüştür. Şârihin şerh metodu, şerhten alınan bazı örnek metinler aracılığıyla daha açık ve şümulü bir şekilde ortaya konulmuştur. Ek-1'de Sahhâf Ahmed Rüşdî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Urî-i Şîrâzî* adlı birkaç varak, Ek-2'de ise mezkûr eserin müstensihi Kiblelizâde Mahmut ile ilgili bazı arşiv belgeleri yer almıştır. Sahhâf Ahmed Rüşdî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Urî-i Şîrâzî* adlı eserinin ileride yapılacak çalışmalarla hem klasik Türk edebiyatına hem de klasik şerh çalışmalarına katkı sağlayacağı kuşkusuzdur.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışmaya için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

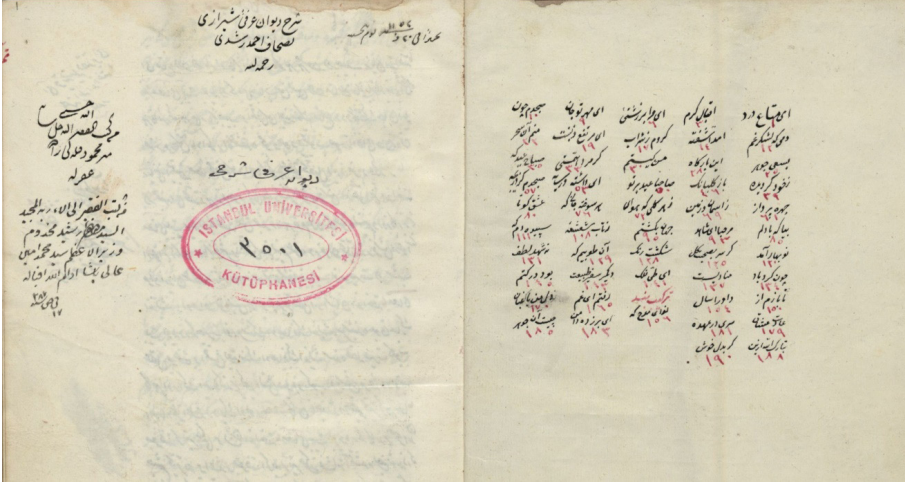
Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

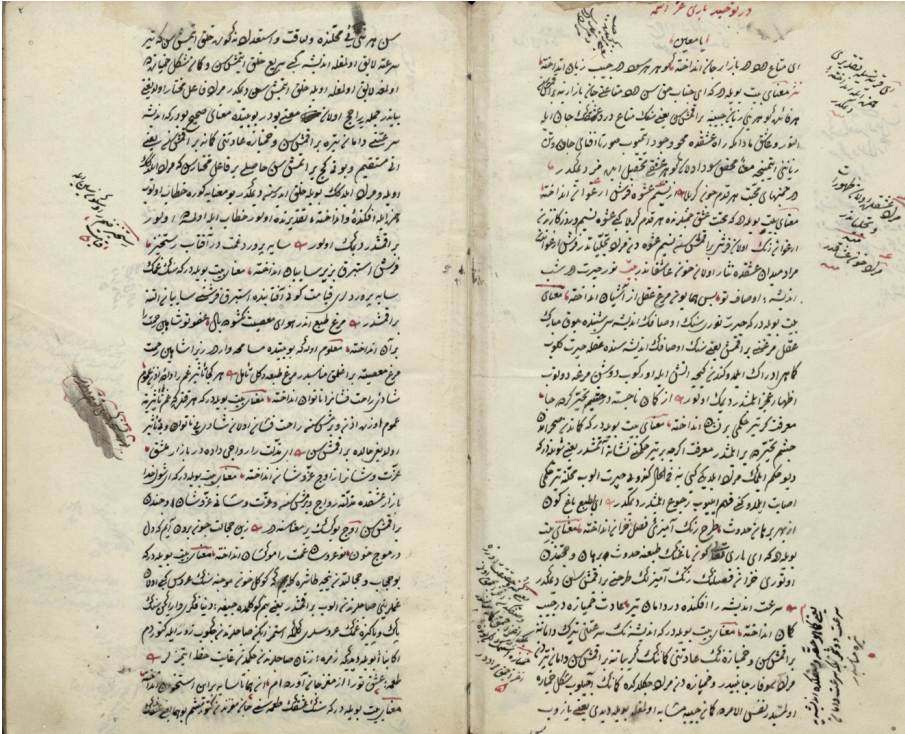
- Âbidin Paşa. *Mesnevî Şerhi 1-2*, (Sadeleştirilen: Mehmet Sait Karaçorlu). İstanbul: İz Yay., 2007.
- Ahterî Mustafa Muslihiddin el-Karahisarî. *Ahterî-yi Kebîr Hazırlayanlar: Ahmet Kırkkılıç-Yusuf Sancak*. Ankara: TDK Yay., 2017.
- Andrews, Walter. *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*. Çeviren: Tansel Güney. İstanbul: İletişim Yay., 2018.
- Aynur Hatice, Müjgân Çakır, Hanife Koncu, Selim S. Kuru ve Ali Emre Özyıldırım. *Eski Türk Edebiyatı Çalışmaları IX Metnin Hâlleri: Osmanlı'da te'lif, tercüme ve şerh*. İstanbul: Klasik Yay., 2014.
- Başçetin, Mustafa Yasin. *Yanyalı Süleyman Efendi'nin Şerh-i Dîvân-ı Urî Adlı Eseri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Şerh Sözlüğü)*. Doktora Tezi, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2019.
- Ceylan, Ömür. *Böyle Buyurdu Sûfî Tasavvuf ve Şerh Edebiyatı Araştırmaları*. İstanbul: Kapı Yay., 2010.
- Ceylan, Ömür. *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kitabevi Yay., 2000.
- Çaldak, Süleyman. "Urfî-dânlar Arasında Urfî'nin Bir Beytinde Geçen 'Abes' Kelimesi Üzerine Tartışmalar". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* (2005), Cilt 15, S. 1, 71-84.
- Dağlar, Abdülkadir. *Şem'î Şemullah Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2009.
- Dağlar, Abdülkadir. "Vassâf Tarihi Şerhinden Hareketle Şerh Kaynakları Meselesi", *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish and Turkic* (2007), Volume 2/4 Fall.
- Develioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Akaydın Kitabevi, 2008.
- Ekici, Hatice. *Sahhâf Ahmed Rüşdî Dîvânı'nın Tenkitli Metni*. Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi, 2006.
- Gözitok, M. Âkif. *Tellizâde Vehbî ve Urfî-i Şîrâzî Dîvânı Şerhi*. Erzurum: Mim Yay., 2020.
- Gözitok, M. Âkif. Türk Edebiyatında Urfî-i Şîrâzî Şerhleri. *Dîvân Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (2017), 19: 77-122.

- Kanar, Mehmet. *Farsça-Türkçe Sözlük*. Ankara: SAY Yay., 2019.
- Kanar, Mehmet. *Arapça-Türkçe Sözlük*. Ankara: SAY Yay., 2012.
- Kara, Mustafa. *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz Şerh ve Haşiye Meselesine Dair Birkaç Not*. İstanbul: Dergâh Yay., 2014.
- Koçoğlu, Turgut. *Şem'i Şemullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2009.
- Levend, Ağâh Sırrı. *Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yay., 2014.
- Mermer, Kenan. *Klasik Şerh Geleneğinde Üslup Kasîde-i Bürde Örneği*. İstanbul: İz Yay., 2018.
- Redhouse, Sir W. James. *Turkish and English Lexicon New Edition*. İstanbul: Çağrı Yay., 2011.
- Sağlam, Nuri. Ali Emîri Efendi İle Fuad Köprülü Arasındaki Münakaşalar-II, *İlmi Araştırmalar*. (2001), 11: 89-98.
- Sahhâf Ahmed Rüşdî. *Şerh-i Dîvân-ı Urî-i Şîrâzî*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, TY-3501, 1b-226a.
- Sami, Şemseddin. *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yay., 2010.
- Şahin, Oğuzhan. *Şem'i Şemullâh Şerh-i Mesnevî (III-IV. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2012.
- Şensoy, Sedat. "Şerh". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 38: 565-568. Ankara: TDV Yay., 2010.
- Süreyya, Mehmet. *Sicill-i Osmanî*. 3. Cilt. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay., 1996.
- Kortantamer, Tunca. Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi. *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi-VIII*, (1994).
- Tanyıldız, Ahmet. *İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atu'l-Letâtif ve Matmûratu'l-ma'ârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2010.
- Yılmaz, Ozan. *Urî'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*. Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi, 2004.
- Yılmaz, Ozan. Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (2007), 5-9: 271-304.
- Yılmaz, Ozan. "Şârihin Kütüphanesinden: Bosnalı Ahmed Sûdî'nin Gülistân Şerhinde Kullandığı Kaynaklar". *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* (2018), Cilt 1, S. 1, 187-202.
- Yılmaz, Sait. *Şem'i Şemullâh Şerh-i Mesnevî (VI. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi, 2016.
- <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/rusdi-Sahhâf-eburresid-ahmed-rusdi> Erişim 30 Nisan 2020.
- <http://www.yazmalar.gov.tr/basit-arama?q=k%C4%B1blelizade+mahmud> Erişim 30 Nisan 2020.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Ali Emîri Mustafa III, 368-29267.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA). Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı No: 4912/1.

Ek-1: Sahhâf Ahmed Rüşdî'nin Şerh-i Dîvân-ı Urfî-i Şîrâzî'sinden Bazı Varaklar

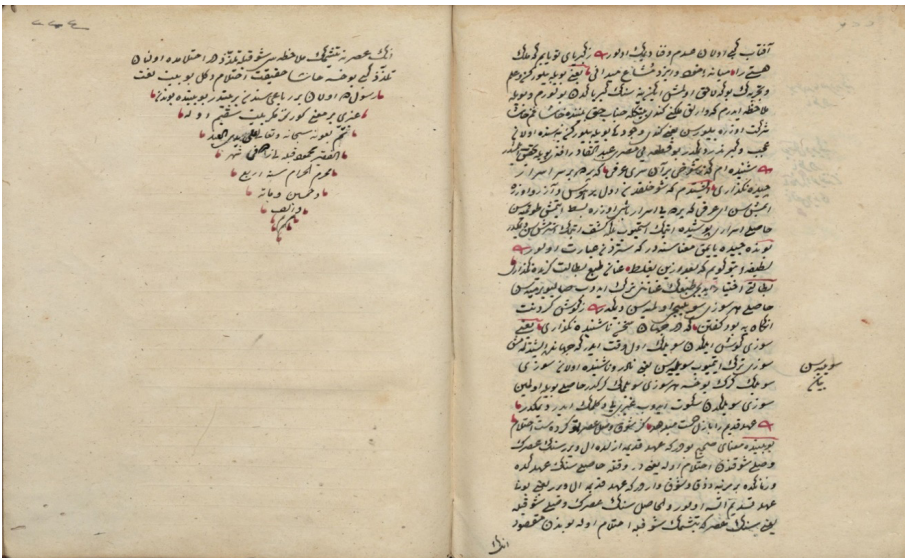
(Sahhâf Ahmed Rüşdî, Şerh-i Dîvân-ı Urfî-i Şîrâzî, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu TY 3501, Fihrist ve Zahriyye kısmı)

(Sahhâf Ahmed Rüşdî, Şerh-i Dîvân-ı Urfî-i Şîrâzî, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu TY 3501, Vr. 1b-2a)

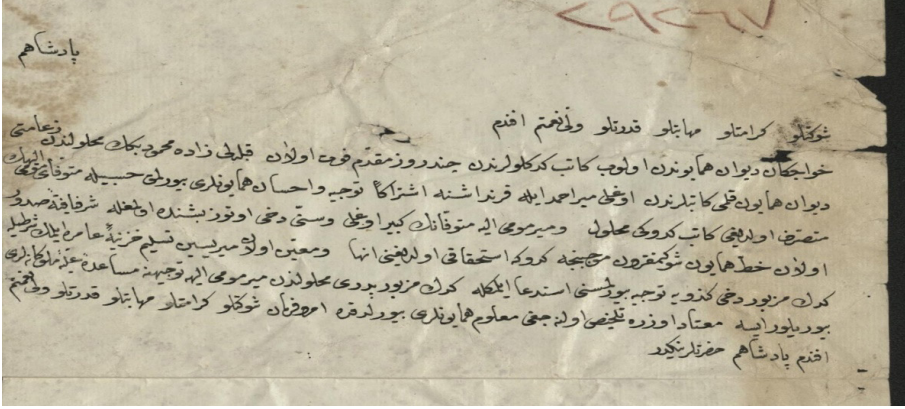

(Sahhâf Ahmed Rüşdî, Şerh-i Dîvân-ı Urîf-i Şîrâzî, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu TY 3501, Vr. 2b-3a)

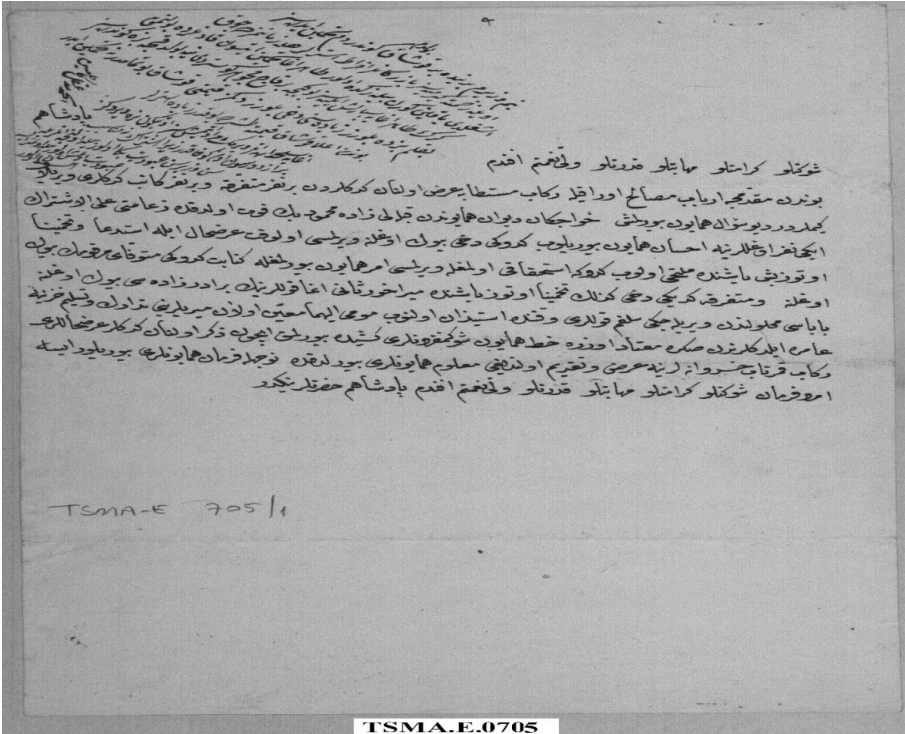

(Sahhâf Ahmed Rüşdî, Şerh-i Dîvân-ı Urîf-i Şîrâzî, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu TY 3501, son varak ve temmet kaydı)

Ek-2: Kiblelizâde Mahmut İle İlgili Bazı Arşiv Belgeleri

(BOA, Ali Emîri Mustafa III, 368-29267)

(BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Evrakı No: 4912/1)